

Ludwik Hass

Trotskismen i Polen fram till 1945

Inledning

Denna korta historik över trotskismen i Polen publicerades först i en bok med titeln *Oblicza lewicy, Losi idej i ludzi* (*Bilder från vänstern: Idéers och människors öden*), Warszawa 1992, vars innehåll framgår av titeln. När författaren skrev boken hade han inte tillgång till Vänsteroppositionens dokument i Amsterdams Internationella Institut. Dess "Förteckning över Leo Trotskij-samlingen" var inte var tillgänglig i Polen. Först i augusti 1994 fick Hass tillgång till dessa dokument. Katalognumren 1088-1098 handlar om trotskismen i Polen. I överensstämmelse med vår vanliga praxis, och då våra polska läsare har möjlighet att läsa Hass' artikel i ovannämnda bok, har vi kraftigt förenklat fotnoterna.

Vår tidskrifts läsare är redan bekanta med författaren och de första resultaten av hans forskning (Vol. 3, nr 1, sommaren 1990, s. 11 -18). Innan ni läser denna artikel bör ni också ta en titt på det bibliografiska material som vi listat där. Samma nummer innehåller Ellis Hillmans anmälan av Hersh Mendels *Memoirs of a Jewish Revolutionary* (s. 41-42), och i Volym 3, nr 3 (våren 1991) återges ett brev från Hass som innehåller en del rättelser (s. 56).

En del information av varierande värde om kampen mellan trotskism och stalinism i Polen kan utläsas ur MK Dzierzanowskis *The Communist Party of Poland: An Outline of History* (Harvard University Press, andra utgåvan 1976). Han nämner ett brev från polska kommunistpartiets politbyrå i januari 1924 som innehåller strofen "Med Lenins död... kommer massornas ögon att riktas mot Trotskij" (s. 108). Han meddelar dessutom att på Kommunistiska Internationalens sjätte kongress "lovade den polska delegationen att reformera partiet och skyndade sig att underteckna deklarationen mot den trotskistiska oppositionen" (s. 126), och han citerar Leon Purmans skryt vid Kommunistiska Internationalens exekutivkommittés nionde plenum om att hans parti "har blivit immunt mot den trotskistiska faran", och att "inte en enda partiorganisation ställde sig på oppositionens sida" (s. 135). I slutet av 1930-talet blev det stalinistiska förtalet så vanvettigt att de hävdade att den polska polisen hade tryckt Trotskijs propaganda i regeringens tryckerier, och att de befrämjade trotskism "bland de arresterade anti-fascisterna genom att lova dem frihet i utbyte mot att de förband sig att gå med i de trotskistiska grupperna" (s. 146-47).

Inte all information i Dzierzanowskis bok är dock lika tillförlitlig, trots att han hävdar att han baserar sig på Harvard-arkiven, Isaac Deutschers och Pawel Minc's deponeringar, samt Jerzy Luxemburgs handskrivna noter. Herr Luxemburg var tidigare åklagare i fall av särskild vikt vid Warszawas appellationsdomstol. Dzierzanowski påstår att det fanns mycket få trotskister kvar i Polen efter mitten av 1930-talet, att Fjärde Internationalen grundades 1936 utan några polacker närvarande, och att uppdelningen av de trotskistiska styrkorna mellan Bund och det Polska Socialistpartiet (PSP) var resultat av en inre splittring. Ytterligare en skissartad historia om Polska Kommunistpartiet (PKP) under denna tid tillhandahåller A Rudziński, "Problems of the Polish Revolution", *New Internationalist*, Vol. 12, nr 6 (nr 108), augusti 1946, s. 172-76.

Endast fragmentarisk information finns tillgänglig om de polska trotskisternas aktivitet efter 1939, även om vi vet att de deltog i resningarna i Warszawas getto och stad. Den bästa redogörelsen på engelska om Warszawas judars heroiska kamp är Marek Edelmanns *The Ghetto Fights* (Bookmarks, 1990), som anmäldes av Seth Harman ("The Ghetto Fights", *Socialist Worker*, 10 november 1990), och av John Rose ("How the Ghetto Fought the Nazis", *Socialist Worker*, 17 april 1993). Årsdagen uppmärksammades i engelsk press den 18 april 1988 av Misha Glenny, "Poles Come Out to Honour Jews" (*Guardian*) och Jane Dobija, "Unofficial Start to Ghetto Anniversary" (*Independent*, jfr Charlie Pottins, "Remembered", *Workers Press*, 22 maj 1993).

Den bästa övergripande redogörelsen för upproret i själva staden är Z Zarembas *La Commune de Varsovie: Trahie par Staline, massacré par Hitler* (Éditions Spartacus, 1982). A Rudzienski, som nämner att trotskisterna var starka i Łódz, Dombrowa och Warszawa, menar att det ”räcker att komma ihåg att PSP, fackföreningarna, trotskisterna och vanliga kommunister utgjorde ryggraden i Warszawa-upproret” (”The Traditions of Polish Socialism”, *New International*, Vol. 13, nr 2, februari 1947, s. 45). Själva händelsen gav upphov till en tvist inom den trotskistiska rörelsen. När John G Wright i amerikanska *Militant* påpekade att den sovjetiska armén medvetet hade hållits tillbaka så att Hitler skulle kunna krossa rörelsen, vilket senare har erkänts vara fallet, skrev James P Cannon från fängelset till tidningen för att ändra tidningens politik till stöd för Sovjetunionen (Max Shachtman, ”From the Bureaucratic Jungle”, *New International*, Vol. 12, nr 2, mars 1945, s. 43-50).

De som är intresserade av att försöka förstå de mekanismer med vilka stalinismen påtvingades Polen efter 1945 kan ha stor nytta av Ernest Erber's essay ”The Class Nature of the Polish State” (*New International*, Vol. 13, nr 5, juli 1947, s. 37-43; och nr 6, augusti 1947, s. 176-82), och av flera analyser som Rudzienski skrev vid denna tid, ”Polish Resistance Against Stalinist Rule” (*Labor Action*, 26 augusti 1946); ”Russian Imperialism in Poland” (*New International*, Vol. 7, nr 7, september 1946, s. 215-8); ”Who Heads the Stalinist Quisling Government in Poland?” (*Labor Action*, 3 mars 1947); ”Structural Changes in Eastern Europe” (*New International*, Vol. 13, nr 5, juli 1947, s. 144-8); och ”A Social Democratic ‘Innocent’ Abroad” (*New International*, Vol. 13, nr 6, augusti 1947, s. 174-5).

Redaktionen för *Revolutionary History*

Klimatet för att studera trotskismens historia i Polen (mer korrekt, fortsättningen på den bolsjevikiska leninismen) har aldrig varit gynnsammare än idag. Efter 1956, då den polska arbetarrörelsens historieskrivare drog fram en del namn på kommunister som fallit offer för stalinismen till allmän kännedom, dolde de noga varje spår av deras samröre med trotskismen, och av samma skäl lät man också medvetet bli att nämna vissa namn. Det är inte förvånande att man till och med på 1980-talet, i tidningar och i en del skrifter som inte bara härrör från den äldre generationen utan även från den yngre, kan finna diverse idéer om trotskismen som är fullständigt renons på vetenskaplig ärlighet.

Pennfäktarna i Polska Förenade Arbetarpartiets centralkommitté, sådana som Janusz Janicki, hade under lång tid blivit skickliga på att avslöja all slags ”vänsterism”, och de fortsatte ostraffat i samma stil. Bland dem fanns några historiker, till exempel Mieczyslaw Szyszka, som diskuterade Trotskij's idéer, vilka ”på ett ofördelaktigt sätt påverkade utvecklingen av den internationella fackföreningsrörelsen”, och gjorde detta ”genom vänsteropportunistiska grupper's förmedling”. Han framförde detta utan ett enda citat eller referens, och i Marek Pazdzioras lärobok informerades studenter om ”trotskistiska konspirationer” i Sovjetunionen under 1930-talet.

Det är inte förvånande att även Michail Gorbatsjov i sitt tal på sjuttionde årsdagen av Oktoberrevolutionen, i november 1987, refererade till Trotskij som ”en slug politiker”, mot vilken ”partiets ledande kärna, under Stalins ledning, försvarade leninismen i en ideologisk kamp”, eftersom ”trotskismen är en politisk strömning, vars ideologer... i realiteten intar kapitalistiska positioner”.¹ *Trybuna Ludus* Moskva-korrespondent höll ännu under första halvan av 1988 sina läsare övertygade om detta tanke- och värdesystems beständighet och lyfte fram varje röst i den sovjetiska pressen som bekräftade detta, men nämnde aldrig de oppositionella.

Således, som regel begränsade sig alla mer eller mindre regeringstroga historiker som studerade den polska arbetarrörelsen under mellankrigstiden till allmänna påståenden om PKP:s kamp mot trotskismen, och förbigick med tystnad det faktum att en organisation med sådan ideologi hade

¹ Jfr N Gulbinski, ”Leon Trotsky in the Writings of the Period of Glasnost and Perestroika”, *The International* (London), nr 5, 1991, s. 14-22.

existerat. Dess namn, Bolsjevik-leninisterna, förekom troligen endast i ett arbete, och detta i anknytning till att deras uttalande om upplösningen av PKP på sommaren 1938 nämndes. Det var så långt man kunde sträcka sig beträffande ett erkännande. Men även detta förbigicks med tystnad av en forskare som åtskilliga gånger behandlat PKP:s upplösning, trots att han skrev under en tid då det inte fanns några problem med censur. En annan ung, och i andra avseenden ärlig forskare, kände inget behov av att bekanta sig med den relevanta västliga litteraturen i ämnet, trots att det fanns tillgängligt i biblioteken i hans eget land, och upprepade utan några som helst förbehåll de sovjetiska stalinistiska förfalskarnas påhitt.² I ett sådant klimat kom den diskussion, med titeln ”Trotskismen inom arbetarrörelsen”, som organiserades den 26 maj 1988 av redaktionen för kvartalstidskriften *Z pola walki (Från slagfältet)*, att bli ett betydelsefullt arrangemang, även om dess sena tillkomst innebar att det inte påverkade vår historieskrivning.

En kort tid därefter förändrades inte bara fullständigt den politiska situationen, utan också det andliga klimatet inom de intellektuella kretsarna. Och när de stalinistiska argumenten mot trotskismen förlorade sina officiella försvarare, intog en annan anti-trotskistisk variant dess plats, återigen liknande den som praktiserades i Sovjetunionen. Den grundades på den extremt förenklade uppfattningen att Trotskij och trotskismen i grunden inte skilde sig särskilt mycket från Stalin och hans gäng; de var i själva verket hans föregångare. Om de fått makten, skulle de ha blivit likadana, om inte ännu mer fanatiska och grymma.³ Detta är inte en ny uppfattning, prästen Michal Poradowski, som lever utomlands, utvecklade redan för några år sedan en egen sådan variant.

Det är förståeligt att trotskismens historia i Polen kom att bli mer seriöst studerad av personer utanför hemlandets etablissemang. Förmodligen kom den första information som nådde polska läsare i en intervju 1957 med Isaac Deutscher, som fram till dess inte haft någon möjlighet att bli känd av dem. Den bearbetades lätt av MK Dziewanowski.⁴ Ytterligare tre decennier passerade innan fler publikationer dök upp, och de kom då från medlemmar i Fjärde Internationalen.⁵

Studiet av trotskismens historia i Polen har inte bara försvårats av det ovan nämnda sociala och intellektuella klimatet utan också av stora objektiva problem – det ytterst magra forskningsmaterial som är tillgängligt. Trotskismen i ett speciellt land är varken begriplig eller förklarbar utanför dess internationella sammanhang. Både de egna skrivierna och publikationer från de stalinistiska opponentererna, tillsammans med mer akademiska texter, visar detta. I de polska arkiven kan man bara finna små skärivor. Till och med de grundläggande texterna, såsom Sinclairs⁶ och Lubitz⁷ bibliografier är sällsyntheter. Några nummer av den historiska kvartalstidskriften *Cahiers Léon Trotsky*, som har utkommit regelbundet sedan 1979, saknas, liksom en del av *Cahiers du CERMTRI* (Centre d'Etudes et Recherches sur les Mouvements Trotskystes et Révolutionnaires Inter-

² I förhållande till aktuellt arbete om den kommunistiska rörelsens historia av P Samus och Edward Próchniak, *Studium postaw polskiego rewolucjonisty*, Łódź, 1987. Även om detta behandlar oppositionen i RKP(b) utan någon värdering eller uppskattning (s. 251, 319-23), är det nästan roande med dess upprepande av värdelös information, såsom att trotskisterna i Sovjetunionen förespråkade marknadsekonomi inom jordbruket och ”krävde återuppbygge av mensjevik- och SR-partiet” (s. 320), etc.

³ Denna synpunkt framhålles ofta av den sovjetiske trotskism-’avslöjaren’ N Vasetskij som under två decennier varit känd som författare till böcker, pamfletter och artiklar ägnade detta syfte.

⁴ I Deutscher, [Det polska kommunistpartiets tragedi](#) (sv. översättning på marxistarkivet); MK Dziewanowski, *The Communist Party of Poland*, Cambridge, Mass, 1959, s. 135-8, 334-35. I Deutschers dokument finns en mer lättläst version av denna intervju, beställd av Warsaw *Polityka*.

⁵ [L Hass], *Odklamywanie historii rewolucji ruchu robotniczego*, ZSMP (Socialistiska Ungdomsförbundet i Polen, den officiella stalinistiska ungdomsorganisationen), för internt bruk (100 kopior), Wrocław, 1988. Jfr *Ruch bolszewikow-leninistow (IV Miedzynarodowka) w Polsce do 1945*, Szermierz (700 kopior), Wrocław, 1989; Cz Wilko, ”Sur la trace des trotskystes polonais”, *Quatrième Internationale*, nr 29-30, 1988, s.109-13.

⁶ L Sinclair, *Trotsky, A Bibliography*, Aldershot, 1989, Volymerna 1 och 2.

⁷ Den nyaste, men långt från kompletta, bibliografin över publikationer om Trotskij eller trotskismen – förutom Trotskijs arbeten – nämner 4227 artiklar (W Lubitz, *Trotsky bibliography*, Munich, 1988) [Denna finns nu i nätversion, se www.trotskyana.net/LubitzBibliographies/Trotsky_Bibliography/Leon_Trotsky_Bibliography.html]. Trotskistiska tidskrifter har ännu inte indexerats.

nationaux), av vilka mer än 100 utgåvor har publicerats i Paris. Saknas gör även av *Revolutionary History*, som har publicerats i London sedan 1988. Den 14 volymer stora engelska utgåvan av Trotskijs författarskap 1929-40 (*Writings of Leon Trotsky*, New York) är sällsynt, och det finns ingen komplett utgåva av den tredje serien av *Œuvres* av samme författare som täcker åren 1933-40 (24 volymer, Paris 1978-88), liksom inte heller av de volymer i den andra serien som börjar 1988 och täcker åren 1927-33 (båda utgivna av Parisinstitutet Leo Trotskij av redaktören för de ovan nämnda *Cahiers*). Det är omöjligt att få tag på nytrycket i fyra volymer av den ryskspråkiga *Biulleten Oppozitsij* (Monad Press, New York, 1973), vilken är fundamental för studiet av ämnet, och som gavs ut i väst under åren 1929-41. Än mer kuriöst är att det inte finns några kopior i polska bibliotek av den polska trotskistiska organisationens grundares självbiografi, vilken redan har getts ut på fyra språk.⁸ De polskspråkiga trotskistiska publikationerna är långt ifrån fullständigt indexerade, och de på jiddisch är det i ännu mindre grad, medan de på ukrainska som utgetts i Polen fullständigt saknas. För att hela bilden av trotskismens historia i Polen ska kunna skapas krävs bredast möjliga forskning i arkiv och publikationer, och den måste innefatta städer utanför Warszawa. De dokument som tills nu återfunnits handlar mest om huvudstaden.

Hur det började

På hösten 1923 började en opposition formeras inom Ryska Kommunistpartiet (bolsjevikerna). Till skillnad från varje annan intern opposition visade den sig bli permanent och ge upphov till en kommunistisk strömning som från denna tid existerade i internationell skala och populärt blev känd som ”trotskism”, eftersom de första stegen mot dess bildande togs av ”Man nr 2” i oktober 1917, Leo Trotskij. Våldsamheten i de attacker som släpptes lös mot honom av den dominerande trojkan (Zinovjev, Kamenev och Stalin) inom RKP(b), drog till sig mycket mer uppmärksamhet bland andra kommunistpartier än det aktuella ämnet för oenigheten.

Det franska partiets centralkommitté instruerade till och med sina representanter i Kommunistiska Internationalens exekutivkommitté att försöka få det ryska partiets ledning att dämpa den skarpa tonen i striden. Så gjorde även det tyska kommunistpartiets centralkommitté. Den 23 december 1923 sände Kommunistiska Arbetarpartiets i Polen centralkommitté⁹ ett brev till EKKI:s presidium och RKP(b):s politbyrå, i vilket en av punkterna var ”Situationen i RKP(b)”. Man undvek att ta ställning till de frågeställningar som oenigheten gällde och nöjde sig med uttalandet att ”för vårt parti, för hela Internationalen och för hela världens revolutionära proletariat, är namnet Trotskij oupplösligt förbundet med den segerrika Oktoberrevolutionen, med Röda armén, med kommunismen och världsrevolutionen”. Man uttryckte också reservationer mot den skarpa form som den interna partikampen hade antagit.

Initiativet till detta dokument kom från den så kallade ”Fyra W”-gruppen (Adolf Warski, Wera Kostrzewa-Koszutska, Henryk Walecki och Edward Weber-Próchniak),¹⁰ vilken vid olika tillfällen befann sig i Moskva under denna period och som på nära håll kunde betrakta stridens utveckling

⁸ H Mendel [Sztokfisch], *Zihronot fan a judiszn rewolutsioner*, Tel Aviv, 1959. Dess tyska översättning, *Erinnerungen eins jüdischen Revolutionärs*, Berlin, 1979, refereras fortfarande. Fransk översättning: Grenoble, 1982; Engelsk översättning: *Memoirs of a Jewish Revolutionary*, London, 1989.

⁹ Kommunistiska Arbetarpartiet i Polen (KAPP) grundades 1918 genom en sammanslagning av Socialdemokratiska partiet i Polska och Litauiska Kungadömet (SDKPiL) och vänsterflygeln inom Polska Socialistpartiet (PSP Lewica). Man bytte namn till Polska Kommunistpartiet (PKP) 1925. [Red.s not]

¹⁰ Adolf Warski (1868-1937) (vars riktiga namn var Warszawski) var en av grundarna av SDKPiL och av KAPP. Han flyttade till Sovjetunionen 1929 och blev offer för utrensningarna. Wera Kostrzewa (1879-1939) (vars riktiga namn var Maria Koszutska) var medlem i PSP Lewica och en av grundarna av KAPP. Hon flyttade till Sovjetunionen 1930 och blev offer för utrensningarna. Henryk Walecki (1877-1938) (vars riktiga namn var Maksymilian Horwitz) var medlem i PSP Lewica och en av KAPP:s grundare. Han arbetade inom Kommunistiska Internationalen och även han blev offer för utrensningarna. Alla de tre ovan nämnda hade ledande roller i KAPP/PKP fram till 1925, då de avlägsnades från ledningen av Stalin. Warski och Kostrzewa återvände dock kortvarigt till den i slutet av 1920-talet. Edward Próchniak (1889-1937) (vars riktiga namn var Weber) var medlem i SDKPiL. Han var aktiv i Oktoberrevolutionen, hjälpte till vid grundandet av KAPP och arbetade från 1921 i Kommunistiska Internationalens apparat. Han blev offer för utrensningarna. [Red.s not].

ända från dess inledning. Till skillnad från den stora majoriteten bland de ledande kommunistiska aktivisterna, insåg de inte stridens oerhörda betydelse för Sovjetunionens och den internationella kommunistiska rörelsens utveckling, och behandlade den till en början mer som en personlig rivalitet mellan överambitiösa ledare. Såsom de fyra såg det var den viktigaste, och kanske inte så särskilt komplicerade, uppgiften att få de bråkande ledarna i RKP(b) att komma sams.¹¹ Det var därför som KAPP:s centralkommittés plenum, som röstade om brevet, också tog ett beslut om att behandla det som konfidentiellt och att inte informera de vanliga medlemmarna eller ens partiorganisationerna på lägre nivå. Därför skrev partipressen inget om oenigheterna inom RKP(b). Det var bara i den ukrainsk-språkiga *Nasha Pravda* (Vår sanning), organ för det autonoma kommunistpartiet inom KAPP i västra Ukraina¹², som en artikel dök upp i januari 1924 och som sansat och utan förvrängningar presenterade båda sidors ståndpunkter. Men då KAPP:s medlemskrets var begränsad och man tvingades hämta all information om händelserna inom det ryska partiet nästan uteslutande från den ickekommunistiska polska pressen (eller hellre antikommunistiska), kunde effekterna av denna interna partistrid inte nå någon större styrka. Det är uppenbart att en av KAPP:s organisationer i Warszawa-distriktet i slutet av 1923 stödde Trotskij. Detta berodde antagligen på att L Domski-Stein var stark motståndare till KAPP:s politiska linje och dess ledande grupp, de ”Fyra W:na”.¹³ Trotskijs sympatisörer i Warszawa kunde inte uppbringa mycket stöd bland de desorienterade medlemmarna, och gruppen försvann, åtminstone synbart, ur partilivet.

I Polen utvecklade sig händelserna annorlunda än i länder som t.ex. Frankrike. Där avlägsnades Boris Souvarine och Pierre Monatte ur partiledningen och till och med ur partiet för att de hade stött Trotskij 1924. Även Robert Louzon lämnade partiet i solidaritet med dem.¹⁴ Men vid Vislas stränder omvärderades nu decemberbeslutet av den partiledning som var baserad inom landet – speciellt sedan Stalin i ett brev den 4 februari 1924 givit KAPP:s ledning en skarp reprimand för beslutet – som helt, eller åtminstone delvis, felaktigt. Det var bara Leon Purman som fortfarande ansåg att det var korrekt. Men de som hittills hade stött de ”Fyra W:na” började nu uppvisa en exceptionell servilitet mot den stalinistiska fraktionen inom RKP(b):s ledning och hoppades att detta skulle bevisa deras omvändelse till den nu antagna Komintern-bolsjevismen av stalinistisk typ. Gradvis gick de därför allt längre i sin kritik av Trotskij. I *Nowy Przeglads* (Nya Vyer), partiets teoretiska tidskrift, kunde man bara finna kritik mot honom, och den blev alltmer hycklande och förtalande. Det var på detta sätt som förföljelsen av de huvudsakligen inbillade trotskisterna (och av de ledare som antogs skydda dem) började i den polska kommunistiska rörelsen. Naturligtvis undkom inte författarna till decemberbrevet. Redan i juli 1924 – kort efter att de avlägsnats från KAPP:s ledning genom beslut av den polska kommissionen vid Kominterns femte kongress – sammankallades ett möte i Moskva av ”ansvarsfulla polska kommunister”, de som innehade

¹¹ I september 1928 skrev Trotskij: ”Trots allt förblev Warski en ’revolutionär’ socialdemokrat av den gamla sorten... Warski kände sig aldrig bekväm med bolsjevismen. Detta förklarar hans plötsliga ’försonlighet’ gentemot oppositionen 1923, vilken grundades på en missuppfattning. Men så snart linjerna blivit tydligare dragna, fann Warski sin naturliga plats inom de officiella kretsarna.” (LD Trotsky, ”Who is leading the Comintern Today?”, *The Challenge of the Left Opposition* (1928-29), New York, 1981, s.187-88).

¹² Kommunistpartiet i västra Ukraina och kommunistpartiet i västra Vitryssland bildades i efterdyningarna av KAPP:s andra kongress i augusti 1923, där man erkände att dess nedvärdering av den nationella frågan hade skadat partiet. Betydande områden av ukrainskt och vitryskt land fanns inom Polens gränser. Båda partierna var självständiga, men underställde KAPP:s centralkommitté, i vilken de var representerade. Både partierna var kända för att ha egna ståndpunkter, inte minst vad gällde Sovjetunionens nationalitetspolitik, och även om de överlevde upplösningen av PKP 1938, så led deras medlemmar svårt under Sovjets ockupation av västra Vitryssland och västra Ukraina 1939-40. [Red.s not]

¹³ Denna information har bara hittats i en av rapporterna och är ganska mystisk. Domski bodde då i Berlin och blev en av författarna till teserna *O kryzysie w CWPP i najbliższych zadaniach partii*, februari 1924.

L Domski (1883-1937) (verkligt namn Henryk Stein) var en ledare i SDKPiL. Han arbetade för bolsjevikerens *Pravda* 1912-13. Han kom in i PKP:s ledning efter att Warskis grupp hade avsatts 1925. Han anklagades för vänsterism, men släpptes efter självkritik in i RKP(b). Han uteslöts 1935 och blev offer för utrensningarna. [Red.s not]

¹⁴ Boris Souvarine (1893-1984) var en av det franska kommunistpartiets grundare. Han ställde sig på Trotskijs sida på 1920-talet, men slog i mitten på 1930-talet in på en kurs som ledde till glödande antikommunism. Pierre Monatte (1881-1960) och Robert Louzon (1882-1976) var syndikalister som gick med i franska kommunistpartiet på 1920-talet, men som i slutet av 20-talet återvände till syndikalismen som reaktion på stalinismens framväxt. [Red.s not]

ansvarsfulla funktioner inom den sovjetiska partiapparaten eller regeringen, vilka karakteriserade ”kamrat Trotskijs tal... som en attack på leninismen, på partiets nuvarande ledarskap [RKP(b)] och på den Kommunistiska Internationalen”. I punkt fyra i deklARATIONEN från detta möte nämndes Warskis försök ”att rentvå sina medarbetare, de polska trotskisterna Kostrzewa och Walecki”.

Trots de allt grövre angreppen på Trotskij och andra oppositionella i hans närhet från RKP(b):s tolfte konferens (16-18 januari 1924) och framåt, trots de centralkommittémöten, konferenser och kampanjer som följde och trots att dess aktivister avlägsnades från både parti- och regeringspositioner, kom Vänsteroppositionen, som denna tendens börjat benämnas, inte att dela tidigare oppositionellas öden och falla sönder. I sina dokument skärpte och utvecklade man teoretiskt kritiken av den stalinistiska politiken såväl i Sovjetunionen som inom den internationella kommunistiska rörelsen. Trots offensiven, som inleddes vid Kominterns femte kongress (17 juni – 8 augusti 1924), mot ”trotskismen” i de utländska kommunistpartierna, dök det upp oppositionsgrupper i några av dem, först och främst i de franska och tyska, och senare i det tjeckoslovakiska (1927) och andra. Det fanns ingen sådan grupp i Polska Kommunistpartiet, PKP (som KAPP ombildades till 1925), men några av de polska kommunister som permanent eller tillfälligt bodde i Sovjet anslöt sig till oppositionen inom RKP(b). Helt klart är att många av de polska lärarna vid Kommunistiska Universitetet för nationella minoriteter från väst i Moskva, och i de partikurser som organiserades av Komintern, öppet sympatiserade med Zinovjevs och Kamenevs nya opposition, vilken grundades i oktober 1925 och som tillsammans med Vänsteroppositionen från april 1925 formerade den Förenade oppositionen.

Bland undertecknarna av *De 46:s deklARATION* från den 15 oktober 1923, som var starten för oppositionen runt Trotskij, fanns en metallarbetare från Wegrowo, Wladyslaw Kosior,¹⁵ som hade en ledande befattning i Röda armén och som senare arbetade i industri- och handelsfackens apparat. Han var en av tre bröder, alla bolsjevikaktivister och aktiva i den revolutionära rörelsen i Ukraina från 1907. Mindre än fyra år senare skulle han underteckna *De 84:s deklARATION*, som brevet från Förenade oppositionen till RKP(b):s centralkommitté den 27 maj 1927 kallades. En annan undertecknare var Regina Budzynska, som från slutet av 1914 hade varit aktiv i SDKPiL [Se not 9] i Warszawa, och senare i KAPP, och som från 1920 bodde i Ryssland som resultat av ett utbyte av politiska fångar. Hon innehade olika poster i RKP(b):s apparat, huvudsakligen i de polska organisationerna, och tillbringade ett par månader illegalt i Polen 1924-25 som medlem i KAPP:s centralkommittés ”vänsterinriktade” Tillfälliga sekretariat.

Två andra medlemmar i Tillfälliga sekretariatet, Domski-Stein och Zofia Osinska-Unszlicht, skrev också under dokumentet. Båda återkallades av Komintern till Moskva i slutet av 1925, och från denna tid hölls de med tvång borta från Polen. Författaren Stanislaw Przybyszewskis son skrev också under, liksom den begåvade musikern Boleslaw Przybyszewski-Foerder, som deltog i Oktoberrevolutionen, blev soldat i Röda armén och därefter lärare vid Kommunistiska Universitetet för nationella minoriteter från väst och observatör vid PKP:s fjärde konferens (23 november – 23 december 1925 i Moskva). Alla fyra anslöt sig till nya oppositionen.

De polska kommunisterna deltagande i den kommunistiska oppositionen i Sovjet uppmärksammades vid PKP:s fjärde kongress (som hölls den 22 maj – 9 augusti 1927 i byn Sadovo-Sucharevskaja nära Moskva). Domski och Osinska, som hindrades att närvara på denna kongress, hälsade den i juli med ett långt brev. De presenterade där deras inställning till den ”Internationella leninistiska vänstern”, som de benämnde den, till situationen i Sovjetunionen och till några av de problem i den kommunistiska taktiken i andra länder som var ämne för oenighet mellan oppositionen och den stalinistiska fraktionen i RKP(b) och Komintern.¹⁶ Brevet innehöll också deras syn på situationen i Polen och PKP:s politiska linje. Kongressen ägnade ingen uppmärksamhet åt brevet, eftersom

¹⁵ Stanislaw Kosior (1889-1939) anslöt sig till det ryska Socialdemokratiska partiet 1907, deltog i Oktoberrevolutionen och hade en ledande roll i det ukrainska kommunistpartiet 1918-22. Han blev, liksom hans bror, utrensad i slutet av 1930-talet.

¹⁶ Författaren kunde inte få tillgång till Domskis och Osinskas brev.

delegaternas och besökarnas hela energi koncentrerades till kampen mellan PKP:s ”majoritets”-fraktion, som leddes av Warski och Kostrzewa, och ”minoritets”-fraktionen som leddes av Julian Lenski Leszczynski.¹⁷ Denna interna partistrid, som för många medlemmar var otydlig och nästan obegriplig, var poänglös och steril eftersom ingen av de två fraktionerna hade mod att deklarerat att den uppenbara orsaken till ”Majmissetaget” (PKP:s stöd till Pilsudskis kupp i maj 1926) var just Kominterns strategi.¹⁸ Istället anklagade de varandra för ”trotskism”, eller för att hemfalla åt sådan, medan de samtidigt själva tog avstånd från den. Denna kongress var exceptionellt stormig och den längsta och kanske svåraste i PKP:s historia, och den hölls vid den tidpunkt då striden med den ryska oppositionen nådde sin oundvikliga klimax. Man avdelade endast en halv dag för att behandla detta ämne, och då – nästan utan diskussion – antog man den officiella stalinistiska resolutionen i frågan. Inom landet uttryckte ingen av PKP:s organisationer, varken Polens Kommunistiska Ungdomsförbund (PKUF) eller någon ledare i någon av basorganisationerna, något tvivel om det sätt på vilket oppositionen i RKP(b) hanterades under månaderna efter kongressen. Men för kommunister var dessa frågor inte oväsentliga.

RKP(b):s femtonde kongress, som hölls den 2-17 december 1927, röstade för ett avgörande mot oppositionen och utslöt 75 ledande medlemmar från den Förenade oppositionen och 23 andra oppositionella. Man beslöt också att det inte var förenligt med medlemskap i partiet att solidarisera sig med de utslutnas ståndpunkter. På denna grund rensade man omedelbart ut tusentals ur RKP(b), inklusive alla de polska undertecknarna av *De 84:s deklARATION*. De flesta av dem sändes senare i exil. Den 17 januari 1928 deporterades Trotskij och hans familj från Moskva till Alma Ata.

I de fall PKP:s och ungdomsförbundets press inte höll tyst, så uttryckte man sitt gillande av repressionen. Ungdomsförbundets centralkommitté gav till och med ut en pamflett, ursprungligen publicerad i Moskvans *Pravda* den 2 december 1927, som endast innehöll de resolutioner från Femtonde kongressen som var riktade mot oppositionen samt en artikel med rubriken ”Den polska ’sektionen’ av världsoptionen” av Walecki, som från 1924 varit ledande i EKKI:s polska avdelning. Detta var en våldsamt attack mot de fyra undertecknarna av *De 84:s deklARATION*, dock nämnde man inte Kosior.

Strax efteråt, i slutet av januari eller kanske i februari, utfärdades en appell med titeln ”Ett ord om kommunismens interna fiender”, riktad till ”det revolutionära polska proletariatet i städerna och på landsbygden”. Detta var en passionerad protest, full av indignation över den nyliga uppgörelsen med oppositionen i Sovjet och kritisk till utvecklingen där efter Lenins död, då ”regeringen tagits över av ”kommunistiskurkar” och bedragare, mot vilka Lenin varnat partiet”. Man talade också om instruktionerna i ”den välkända broschyren *Oppositionens plattform*”, om att ”arbetarråden i fabriker hade avlägsnats och arbetarna var i händerna på övervakare och en despotisk administration”, samt om den repression som oppositionella utsatts för: ”Hjälten i den kommunistiska revolutionen, Leo Trotskij, som kastats i de tsaristiska fångelserna många gånger i det förflutna, har sänts i exil; med ett revolverkott har Joffe, arkitekten till det första sovjetiska fredsfördraget, begått självmord... Kamenev har också förpassats i exil, liksom Zinovjev och Radek, och hundratals eller tusentals kommunister, som i strid visat sin hängivenhet för de kommunistiska idealen, ruttar i samma fångelser som de mer än en gång skådat som fångar under den tsaristiska regimen.”

¹⁷ Julian Lenski (1889-) (verkligt namn Leszczynski) var medlem i SDKPiL, deltog i Oktoberrevolutionen och var medlem i RKP(b):s byrå för polska ärenden. Han kom med i PKP:s Centralkommitté 1925 och blev dess generalsekreterare 1929. Återkallades till Moskva 1937 och utrensades 1939. [Red.s not]

¹⁸ Jozef Pilsudski (1867-1935) var politiker och ledare för PSP:s revolutionära fraktion från 1891. Han organiserade en polsk legion för att slåss för polskt oberoende under första världskriget. Han blev Polens Marskalk och efter oberoendet 1918 statsöverhuvud. Han slogs mot bolsjevikerna i rysk-polska kriget 1919-20 för att förhindra att kapitalismen störtades i Tyskland. Efter kuppen 1926 var han militärdiktator fram till sin död. Under denna period av ”sanacja” eller ”statskult”, begränsade han parlamentets makt och undertryckte brutalt oppositionen genom att fängsla parlamentsledamöterna från Center-vänstern och ställa kommunister inför rätta. PKP gav kritiskt stöd till kuppen då man menade att den utgjorde inledningen till en borgerlig revolution mot godsägarna. [Red.s not]

Författarna framhöll att oavsett riskerna: ”Kommer vi inte att sluta slåss för de kommunistiska idealen, för *Testamentet* efter revolutionens ledare – Lenin; vi kommer inte att sluta avslöja de skador som Stalins kulakpolitik hade åsamkat det ryska revolutionära proletariatet och det kommunistiska Ryssland.” Denne man håller också ”i sitt grepp det så kallade Polska Kommunistpartiet, vilket han styr som en diktator, mutar med pengar, demoraliserar och avlägsnar alla självständigt tänkande kommunister ur, medan han understöder den han personligen mutat – Warski Warszawski”. ”Vi ställer honom denna fråga: Vad har hänt med de polska revolutionärerna, de som följde Lenins principer, som litade på Stalin och reste till Moskva?! Vad har hänt med Domanski?”¹⁹ Denne ”oräddade revolutionäre kämpe har sänts i exil av Stalin”. Appellen summerar: ”den förenade attacken från det internationella kapitalet och kulaken Stalin måste det revolutionära polska proletariatet besvara med förnyad revolutionär aktion”.

Författarna till detta första polska trotskistiska dokument, undertecknat ”Den polska trotskistiska fraktionen” förblev – precis som deras föregångare i slutet av 1923 – anonyma. Liksom dessa var de arvtagare till Domski, och kanske var detta skälet till att de bröt med PKP, och – om man ska döma efter stilen och språket i dokumentet – var det mer troligt att de var belästa arbetaraktivister än partiintellektuella eller -funktionärer. Den schematiska och retoriska polemiken i PKP:s publikationer var främmande för dem. De hade spontant blivit trotskister, och hade inga band med organiserade utländska trotskistiska oppositionsgrupper. Detta stöds av ett upprop för bojkott av den officiella kommunistiska listan i parlamentsvalen i mars, speciellt av dess ledande kandidater – Warski och Sochacki²⁰ – och också av parollen ”Länge Leve den kommunistiska Fjärde Internationalen”, vilken då var okänd inom den organiserade Vänsteroppositionen.²¹

Denna grupp lämnade inget annat spår efter sig. Vid ungefär samma tidpunkt fann trotskismen sympatisörer inom kommunistpartiet i Västra Ukraina. Roman Kuzma (Turianski) och Pantelejmon Krajkiwski, båda medlemmar i ledningsgruppen, framtvingade en splittring i partiet i mitten av januari 1928 efter oenigheter om den nationella frågan där och i Sovjetiska Ukraina. 1929 deklarerade de att ”i ett antal frågor solidariserar vi oss med den trotskistiska oppositionen”, men vid andra tillfällen förnekade de varje organiserat samröre med den, och hävdade avvikande uppfattningar. De argumenterade dock för behovet av diskussioner med representanter för trotskismen för att markera deras inställning till en marxistisk kritik. Officiellt avvisade det västukrainska partiet, som alla andra partier inom Komintern, varje möjlighet till meningsfulla diskussioner med oppositionen.

Trots PKP:s officiella antitrotskistiska position, förekom det från slutet av 20-talet ett positivt intresse för Trotskijs synpunkter och skrivelser inom slutna kretsar bland dess intellektuella. Några av dem, såsom poeten Wladyslaw Broniewski, var föreslagna som översättare till hans självbiografi, och andra, som poeten och litteraturkritikern Edward Boyé, verkade som mellanhand i detta.

Dessa och liknande antistalinistiska stämningar fick inga organisatoriska uttryck, eller medförde något permanent motstånd mot PKP:s politiska linje, eftersom partimedlemmarna var tvingade att verka illegalt på grund av den politiska situationen i landet och samtidigt befann sig under intensiv övervakning av den stalinistiska kadern. Varje försök till opposition skulle innebära att bedriva politisk aktivitet i en atmosfär av dubbel illegalitet, övervakad av både den polska polisen och Stalins utnämnda.

I denna situation, då alla andra politiska grupperingar var uttalat antisovjetiska, kunde oppositionell verksamhet lätt medföra en anklagelse om antikommunistiska eller opportunistiska motiv. Att en

¹⁹ Detta avser klart Domski.

²⁰ Jerzy Sochacki (1892-1933) (också känd som J Bratkowski och Jerry Czeszejko) var medlem i PSP Lewica som gick in i KAPP 1921, medlem i centralkommittén 1921-25 och från 1930. Han arresterades 1933 i Sovjetunionen på falska anklagelser om spioneri för polska underrättelsetjänsten och avrättades. Han rehabiliterades efter Andra världskriget.

²¹ *Odezwa (Uppropet)*, i författarens samlingar. Publicerat illegalt och därför inte listat i dokumentkällor. Den trotskistiska oppositionen avvisade inte vid denna tid öppet kommunistpartiets kandidater, eftersom man betraktade sig som en fraktion inom partiet. Man hade inte heller ännu några tankar på att mana till en ny International.

opposition organiserades hindrades också genom att smärtsamma konsekvenser för deltagarna lätt kunde förutses. I underjordisk verksamhet är uteslutning ur partiet, för en enskild medlem, ett dubbelt eller tredubbelt slag jämfört med i en legal organisation. Det innebär oundvikligen att personliga relationer med nära vänner, som fortfarande är kvar i partiet, bryts. Ett slags socialt vakuum uppstår kring den som utesluts ur partiet. Bara utomordentligt allvarliga frågor kunde ha lett medlemmar i PKP till att ta detta steg, och de måste vara starkt beslutna och principfasta personer.

Opposition i PKP

Efter segern över Bucharin, hans allierade i kampen mot Vänsteroppositionen, hade Stalin redan på hösten 1928 formulerat sin uppfattning om att ”socialdemokratin objektivt representerar fascismens moderata flygel... Dessa organisationer är inte antipoder utan tvillingar”. Detta kom att bli det strategiska direktivet för alla kommunistiska partier. I juli 1929 uttalade EKKI:s tionde plenum att det inte var möjligt med en enhetsfront mellan kommunister och socialdemokratiska organisationer, eller ens med fackföreningar som stod under deras inflytande. Efter valen till Tysklands parlament den 14 september 1930, då nazisternas ökande inflytande blev tydligt (6,4 miljoner röster, 18,3 procent), konstaterade EKKI:s elfte plenum (25 mars -13 april 1931) bara att socialdemokratin utveckling ”är en kontinuerlig process mot fascism”, och att en framgångsrik kamp mot den därför krävde att kommunisterna slutade ”ställa fascism mot borgerlig demokrati och de parlamentariska formerna för den borgerliga diktaturen mot dess öppet fascistiska”. Resolutionerna från EKKI:s elfte plenum avvisade kategoriskt varje kommunistisk-socialdemokratisk koalition mot fascismen och tvingade de kommunistiska partierna att ”koncentrera sin eld mot socialfascisterna”, som socialister av alla kulörer nu beskrevs. Man uppmanade också till att upprätta revolutionära fackföreningar, vilket innebar att organisera splittringar inom existerande fack.

Vänsteroppositionen motsatte sig denna syn och taktik, och uppfattningen att socialister och fascisterna var ”två antagonistiska supportrar till bourgeoisien”. I opposition till tionde plenumet proklamerade man att ”proletära revolutionärer som stoppar alla motståndare i samma säck är värdelösa. Kommunisterna som, när de åser konflikten mellan fascism och socialdemokrati, lättvindligt döljer den bakom den luddiga formeln ’socialfascism’, är värdelösa.” Trotskij, som redan i mars 1930 hade skrivit om fascismens uppgång i Europa, kommenterade omedelbart septembervalen i Tyskland i en pamflett som publicerades på flera språk.²²

Inom PKP höll de rivaliserande fraktionerna, ”majoriteten” och ”minoriteten”, ständigt på med att försöka överträffa varandra i glorifieringen av Kommunistiska Internationals politik och tävlade om att bevisa sin lojalitet till den. Vid PKP:s centralkommittés sjätte plenum (18 -25 juni 1929 i Berlin), tog ”minoriteten” över ledningen. Den skilde sig endast från sin rival genom sin skrupelfrihet och sin iver att genomföra även de mest äventyrliga direktiv från EKKI för att uppnå Stalins gunst. På PKP:s femte kongress (16 -19 augusti 1930 i Peterhof nära Leningrad) skärptes ytterligare principen om att endast organisera enhetsfronter ”underifrån”, utan att göra den minsta överenskommelse ens med den lägsta organisation inom det polska socialistpartiet. Man manade till att bygga oberoende revolutionära fackföreningar. Den 18 januari 1931 grundades ett nytt litet ”rött” fackföreningsråd, kallat Vänsterfackliga Förbundet. Men en grupp PKP-medlemmar som bevittnat statens väpnade repression mot oppositionsgrupper, speciellt PSP, insåg klart den fördärliga naturen av PKP:s politiska linje. De uppmärksammade också metoderna för och resultaten av Sovjets kollektiviseringskampanj på landsbygden. Båda frågorna blev en källa till gryende missnöje inom partiet. Avlägsnandet av Warski och Kostrzewa från PKP:s ledning, med EKKI:s stöd, spädde ytterligare på medlemmarnas missnöje. Från mitten av 1929 fick man också lättare tag på dokument från Vänsteroppositionen. I Paris började den ryskspråkiga *Biulleten Oppozitsij* att dyka upp och Vänsteroppositionens Internationella Sekretariat grundades vid en konferens den 6 april 1930 i

²² LD Trotskij, [Vändningen i Kommunistiska internationals och situationen i Tyskland](#), 26 september 1930 (på marxistarkivet)

Paris av trotskistiska representanter från sju länder i Europa och USA, vilket också gav möjlighet för systematisk verksamhet i andra länder.

Från och med nu blev det lättare för polska kommunister och deras sympatisörer att få tillgång till trotskisternas ståndpunkter. De interna bråken i PKP, som pågick under flera år och underblåstes av personliga rivaliteter, blev allt värre från 1929, men förde också med sig att ganska klara sympatier med trotskismen kunde utvecklas, speciellt efter att en grund hade lagts genom översättningen till både polska och jiddisch av Trotskijs självbiografi *Mitt Liv*. Båda utgavs på våren 1930 av förlaget Bibliion, vars redaktör Michal Fruchtman hade förbindelser med PKP. Sympatier för trotskismen, och för vissa av Vänsteroppositionens ståndpunkter, började öka bland oppositionella grupper. Inom PKP kom de dock fram senare som följd av de invändningar som rests mot linjen från sjätte plenumet och femte kongressen. I slutet av 1931 formerades till slut en genuin fraktion. Den opponerade inte bara mot den politiska linjen utan också i realiteten mot hela partiregimen. Inspirationen kom från Hersch Sztokfisch, en 40-årig arbetare med rikt politiskt förflutet och som var sekreterare i PKP:s centralkommittés Judiska Centralbyrå. Som student 1928 -29 i den kommunistiska internationella skolan i Moskva träffade han personligen Trotskij, hade tillgång till trotskistisk litteratur och kunde studera GPU:s repression. Han återvände till Polen starkt beslutet att berätta sanningen om Sovjetunionen utan att dölja något och att aktivera sig inom den kommunistiska oppositionen. Tillsammans med en PKP-funktionär, Pawel-Pinkus Minc (vars pseudonym var Aleksander), grundade han fraktionen. De antog ett program i tre punkter som krävde en enhetsfront med socialdemokraterna för en gemensam kamp mot reaktionen och fascismen, att man försvarade eller återbyggde enheten i fackföreningsrörelsen och att den byråkratiska styrningen av PKP bekämpades till förmån för intern partidemokrati.

Programmet var begränsat till nationella frågor. Det innebar att man kunde undvika ett brott med PKP för en tid, och gav dem (som de hoppades) chans att starta en principiell diskussion inom partiet. Fraktionens plattform tillät dem att inte bara attrahera trotskister (bolsjevik-leninister) utan också sympatisörer till högeroppositionen i RKP(b) och Komintern, d.v.s. de som stödde Bucharin och Brandler och deras polska varianter Warski och Kostrzewa (den siste tveksam). Den ideologiska propagandan och agitationen, grundad på denna kompromiss, vann många partimedlemmar och sympatisörer till fraktionen, huvudsakligen i Warszawa. Efter denna första organisatoriska framgång anslöt sig en hög partifunktionär, Abram Pflug (Abe, Czarny), trikkåarbetare och medlem i centralkommittén under en tid, tillsammans med en mindre grupp av hans sympatisörer.

Trotskij och Vänsteroppositionens Internationella Sekretariat började snart uppmärksamma Polen. Med deltagande av Kazimierz Badowski, PKP-medlem sedan 1925 och dess funktionär i Poznan och Zagłębie Dabrowskie, som under sina studier i Belgien blivit trotskist, utgavs det första numret av en polsk trotskistisk tidning, *Proletariat*, på våren 1932. Den var, som angavs i titeln, "Kommunistiska vänsteroppositionens polska organ". En total avsaknad av ens den minsta information om Polen indikerade att utgivarna inte hade någon kontakt med personer inom landet. Förlagorna till tidningen, som iordningställdes i Bryssel, smugglades in i landet av Badowski. Ett visst antal kopior framställdes och distribuerades till olika platser, inklusive (som polisen kom på) Bielsko-Biata. Badowski slog sig ner i Krakow och drog där igång trotskistisk aktivitet. Samtidigt sände det trotskistiska centralt Szlome Erlich till Polen. Han var garvare, ursprungligen från Bedzin, och hade bott en tid i Schweiz. Där hade han anslutit sig till den trotskistiska oppositionen 1931. Efter att ha återvänt till Polen deltog han energiskt i fraktionens aktiviteter.²³ Dessa första aktivister, som var direkt knutna till Internationella Sekretariatet, slutade snart att anlita Bibliion, eller kanske var det kanske så att Fruchtman, vilken bistod PKP:s ledning med publicistiska ting, antingen var ovillig eller förhindrad att ge dem mer hjälp. Trots att översättningarna till polska och jiddisch av första volymen av Trotskijs *Ryska revolutionens historia* hade getts ut av Bibliion i mars 1932, kom nästa volym att utges av det nyligen etablerade bokförlaget Era i Warszawa i mitten av juni. Ett par månader senare antog man namnet Nowa Era och koncentrerade sig uteslutande på att utge

²³ Förmodligen emigrerade Erlich först till Palestina (kanske med sina föräldrar), och reste sedan till Schweiz.

Trotskyjs arbeten. Med början på sommaren 1931 och fram till slutet av året publicerade trotskisterna tre utgåvor av sitt program, i vilket Trotsky varnade – mer än 18 månader innan Hitler tog makten – att både Stalins och socialdemokraternas politik lade grunden för nationalsocialisternas seger i hjärtat av Europa. I slutet av 1931 gav Nowa Era ut Lenins ”*Vänsterismen*” – *kommunismens barnsjukdom*, med ett förord av Trotsky, skrivit speciellt för denna utgåva.²⁴ Denna skrift gavs ut på grund av ämnets relevans, då den ”från början till slut var ett tungt angrepp på alla slags ’kannstöpar’-teorier”, inklusive de från Kommunistiska Internationalen och PKP. Detta aktuella tema betonades också i förordet. I Polen utgavs Vänsteroppositionens tidningar och pamfletter på ryska, tyska och franska, språk som en del arbetargrupper förstod.

PKP-ledningens orubbliga inställning till frågan om enhetsfronten och ”socialfascismen” och dess taktik mot fackföreningarna bidrog kraftigt till fraktionens framgång. Man vann grupper med sympatisörer i några av huvudstadens vänsterinriktade fackföreningar, speciellt bland skomakare och textilarbetare, och också inom ungdomsförbundet. I mitten av detta år fanns det fem grupper – två i Warszawa och en i en av dess förorter, en i Łódź och en i Zagłębie Dabrowskie. Två journalister från PKP:s publicistiska centra, Artur Redler och Isaac Deutscher, tog aktiv del i fraktionens arbete. Den förre, medlem i partiet sedan 1926, var inte känslomässigt indragen i dispyterna mellan ”majoriteten” och ”minoriteten”, vilket tillät honom att betrakta dem kritiskt. 1931 bodde han i Sovjet, dit han sänts av PKP som dess framtida ledande intellektuelle. Han hade återvänt mycket upprörd och i stort, men inte fullständigt, desillusionerad. Tillbaks i Polen blev han en permanent och inflytelserik medlem i redaktionen för PKP:s legalt publicerade, men inofficiella, *Litterära månadsmagasin*, samt redaktör för den jiddischspråkiga litterära och socialkulturella månadstidning *Literarysze Trybune*, vilken också var en legal tidning och som drevs av Sztokfisch själv.²⁵

På våren 1932 publicerade Deutscher, förmodligen i *Literarysze Trybune*, en lång artikel där han öppet kritiserade partilinjen och krävde att man byggde en enhetsfront med alla arbetarpartier och de kommunistiska och socialdemokratiska fackföreningarna för en gemensam kamp mot fascismen, speciellt nazismen. Strax efteråt kom en annan artikel från honom, ”Di tswelfte sztunde” (Den tolfte timmen), publicerad med Sztokfischs vetskap och medgivande. Den sade, i likhet med Trotsky, att nazismen förberedde ett blodbad både för arbetarklassen och småborgerliga demokrater i Tyskland, och att kommunistpartiet skulle sakna styrka för att slå tillbaka denna fara. Därför borde man, trots dess vacklande och otillförlitliga natur, alliera sig med socialdemokratin. PKP:s centralkommittés nationella sekretariat beordrade snabbt att detta nummer av tidningen omedelbart skulle dras in. Men tidningen var så populär att distributörerna inte ville lämna tillbaka den. Incidenten gjorde förmodligen slut på tålamodet hos PKP:s ledning, som redan hade beslutat att disciplinera fraktionens ledare och förberett nödvändiga åtgärder. Man var besluten att avgöra frågan vid en särskild konferens som sammankallades i juni 1932 av Judiska Centralbyråns avdelning i Gdansk och de funktionärer i ungdomsförbundets centralkommitté, kommunistpartiets i västra Vitryssland centralkommitté och PKP:s viktigaste regionalkommittéer, som var ansvariga för arbetet bland den jiddisch-talande befolkningen. Henryk Henrykowski-Amsterdam²⁶ deltog som delegat för PKP:s centralkommitté och EKKI sände Bronislaw Bronkowski-Bortnowski²⁷. Efter två dagars diskussioner, under vilka Sztokfisch styvnackat försvarade sin politiska linje och fraktionens ståndpunkter, beslöt man att avlägsna honom från posten som Centralbyråns sekreterare. Frågan om hans parti-medlemskap sköts fram en månad och han lämnades att tänka igenom sakerna. Den följande dagen,

²⁴ LD Trotsky, ”Preface to the Polish Edition of Lenin's *Left Wing Communism, an Infantile Disorder*”, 6 oktober 1932, *Writings of Leon Trotsky 1932*, New York, 1973, s. 221-7.

²⁵ I en självbiografisk skiss 1965, sade Deutscher att han redan 1931, tillsammans med tre eller fyra kamrater, hade grundat ”den första anti-stalinistiska oppositionen” inom PKP (D Horowitz, (red), *Isaac Deutscher. The Man and His Work*, London, 1971, s. 227. I vissa publikationer nämns *Literarysze Bletter* felaktigt istället för *Literarysze Trybune*. Den tidigare tidskriften hade inga band med den kommunistiska rörelsen.

²⁶ Henryk Henrykowski (verkligt namn Saul Amsterdam) var medlem i Poale Zion, en sionistisk vänstergrupp som gick in i KAPP 1921. Med i centralkommittén från 1929 och utrensad i slutet av 1930-talet. [Red.s not]

²⁷ Bronislaw Bronkowski (också känd som Bortnowski), medlem i PKP:s centralkommitté, arbetade i Kommunistiska Internationalens apparat och utrensades i slutet av 1930-talet. [Red.s not]

i ett brev till centralkommittén, skärpte han sin inställning till den omstridda frågan. Deutscher, som representanterna från centralkommittén också hade diskussioner med, tog inte heller tillbaks någonting i sitt brev, och förpassades ur partiet i juni. Med idén att kunna krossa fraktionen genom att sända bort dess karismatiske ledare, kallades Sztokfisch till Moskva, liksom Pflug strax efteråt, och hotades med att om han vägrade resa så skulle man starta en kampanj mot honom. Det var nog tänkt att han skulle få stanna där för evigt, precis som Domski 1925. Men han skrämdes inte av hoten och lade fram frågan om sin resa inför ett möte med fraktionens ledning, där han försvarade sin vägran att resa. Han stöddes av Erlich och Ninc, medan Pflug reagerade med att lämna fraktionen. Med honom följde en grupp av hans anhängare som hade anslutit sig med honom. En del av dem stannade dock kvar, såsom metallarbetaren Hersch Bekierkuntz som var medlem i Judiska Centralbyrån 1928-29. Efter detta möte blev fraktionen rent trotskistisk och etablerade officiella band med Vänsteroppositionens Internationella Sekretariat.²⁸

Fraktionens ledning besvarade PKP-ledningens attack med att intensifiera sin aktivitet. Möten med partimedlemmar organiserades i Warszawa och i provinserna, t.ex. i Łódź, där fraktionens representanter öppet presenterade sitt program. Speciellt aktiva var Sztokfisch, Artuski-Eichenbaum, Erlich och Redler. Deutscher blev den ledande ideologen. Talarna betonade tydligt att PKP:s ledarskap, som fortsatte att hävda en ultravänsteristisk linje, skulle bytas ut. Ett uttalande, riktat till PKP:s centralkommitté och EKKI, skrevs och underskrifter samlades in bland partimedlemmar och sympatisörer i slutet av juli och början av augusti. I uttalandet föreslog man aktionsenhet mellan de socialdemokratiska och kommunistiska partierna, i första hand i Tyskland och Polen, och termen ”socialfascism” beskrevs som ”huvudlös och antileninistisk”. Man framhöll också att i den nuvarande epoken, som domineras av monopolkapital, skulle den kapitalistiska oligarkin (fascistisk) bli en tung börda för småborgerligheten, och att därför den senares partier, även om i olika grad, skulle tvingas motsätta sig fascismen. I Polen gällde detta PSP och Stronnictwo Ludowe (bondepartiet). Av detta följde att det var ett misstag att inte ha stött Centrolew (Center-Vänstern) 1930.²⁹ Dokumentet hävdade också att PSP hade slutat stödja bourgeoisien, som det hittills gjort, och nu strävade efter att ersätta diktaturen med parlamentarisk demokrati. Det agerade också av egenintresse, eftersom fascismens seger skulle innebära att alla socialistiska partier krossades. Uttalandet kritiserade Kommunistiska Internationalens perspektiv om en snabbt stegrad revolutionär situation i Polen och motsatte sig därför PKP:s konstanta krav på generalstrejk. Man krävde också att en inre partidemokrati upprättades.

Nyheter om detta dokument, och en del av dess innehåll, läckte snart ut till andra kretsar, speciellt till de av Warszawas intellektuella som sympatiserade med PKP, och kom att ge upphov till många kommentarer. Men i augusti deklarerade PKP:s centralkommittés nationella sekretariat att dokumentets författare och undertecknare var ”socialfascistiska agenter i våra led”, och beslöt därför att ”vi inte skall engagera oss i några diskussioner med dessa partifientliga element... de lägre partiorganisationerna är kapabla att ta hand om dem”. Alla som öppet var medlemmar i fraktionen, såväl som de som misstänktes tillhöra den, utslöts ur partiet. PKP:s centralkommitté publicerade och spred underjordiskt en pamflett med titeln *Mot de trotskistiska renegaterna*.

Man angrep dem också i uttalanden och flygblad. Stefan Skulski-Merten sändes från Moskva och gavs speciella befogenheter, inklusive fysisk eliminering, för att leda kampen mot trotskismen. Väpnade gäng från PKP tog sig inte bara in på partimöten som organiserats av fraktionen för att

²⁸ Pflugs grupp (deras medlemmar i PKP kallades Warszczaki). Efter att de brutit med trotskisterna bad de PKP:s centralkommitté om att få bli insläppta i partiet igen. PKP:s Warszawa-kommitté kallade detta initiativ i september 1933 för ”en bedräglig manöver”, och annonserade ”en hårdare kamp mot dem”.

²⁹ Center-vänstern var ett block som bildats i Sejmen 1929 av Kristdemokrater, Nationella Arbetare, bonderörelser och Polska Socialistpartiet, för att kunna utmana BBWR (det partiberoende blocket för samarbete med regeringen), vilket understöddes av regeringen. I juni 1930 sammankallade Center-vänstern ett Möte för Folkets Rättigheter, vilket krävde Pilsudskis regerings avgång. Center-vänsterns ledare blev efter detta arresterade, ställda inför rätta och fängslade.

[Red.s not]

bryta upp dem, utan terroriserade också dess medlemmar.³⁰ De kunde bryta sig in i hemmen och genomsöka dem, på intet sätt annorlunda än polisen. De ville förmodligen provocera offren till att polisanmäla de som utförde inbrotten, vilka de förmodligen kände personligen, och på detta sätt kompromettera medlemmar i fraktionen inför arbetarklassen. Samtidigt spred de all sorts lögnaktigt förtal, iordningställt enligt bästa stalinistiska metoder. Vid arbetarmöten hotade man öppet att skjuta några av fraktionens ledare. Utrensningen av medlemmarna i den trotskistiska fraktionen ur PKP, och försöken att kompromettera dem eller skrämna dem, nådde inte det avsedda målet – trotskismen försvann inte från den politiska scenen.

En oberoende organisation

De metoder som PKP:s ledning använde i sin kamp mot den trotskistiska tendensen, och det sätt som man behandlade trotskisterna på, var helt i linje med den anda som rådde inom de auktoritativa kretsarna i Kommunistiska Internationalen och, om man tar hänsyn till situationernas olikheter, sammanföll med den ökande stalinistiska repressionen mot opponenter till RKP(b):s politik i Sovjetunionen. Det var då som ”den tyske stalinisten”, som Ernst Thälmann³¹ kallades, vid EKKI:s tolfte plenum (27 augusti – 15 september 1932), endast fem månader innan Hitler kom till makten, underströk att hans partis skarpaste kamp stod mot uppfattningen ”att den huvudsakliga offensiven inom arbetarklassen inte längre skulle vara mot socialdemokratin”. Och han kallade Trotskijs inställning om nödvändigheten av aktionsenhet mellan de kommunistiska och socialistiska partierna mot nazismen för en teori som var ”fullständigt bankrutt, fascistisk och kontrarevolutionär”, och det farligaste som Trotskij hade ”formulerat under de senaste åren i hans kontrarevolutionära propaganda”. Plenumet accepterade helt dessa ståndpunkter. Dessutom slog man fast att ”det är på gång... en ny våg av krig och revolutioner”. Dessa ståndpunkter antogs strax efteråt i sin helhet av PKP:s femte kongress (8 -18 oktober 1932 nära Mogilev i Vitryssland) och dess resolutioner talade om en omedelbart annalkande ”revolutionär kris” i Polen. Man avvisade kategoriskt ”den mycket farliga” tendensen ”att som ett steg på vägen samverka med de socialfascistiska partierna, som tillfällig allierad eller legal täckmantel”. För kongressen var varje nämnande av behovet av enhetsfront ett tecken på ”trotskism”. Det saknades naturligtvis inte heller attacker mot den trotskistiska organisationen, vilken (som vi ska se) hade börjat agera som självständig opposition i PKP. I början av 1933 ägnade *Nowy Przegląd* en hel artikel till att attackera oppositionen. Artikeln fick en ökad tyngd av det faktum att den var skriven av Wiktor Zytłowski, som från 1929 var sekreterare i PKP:s politbyrås säkerhetskommission och snabbt var på väg uppåt i partihierarkin. Av detta skäl blev han uppenbarligen GPU:s anförtrodde.

På hösten 1932 grundade de medlemmar i den trotskistiska fraktionen som uteslutits ur PKP en politisk organisation med namnet PKP-Opposition, lika illegal som moderpartiet. Den framtvungade splittringen fick den negativ följden att möjligheterna till aktivitet begränsades. Ledarna för den nya oberoende gruppen hade varit partifunktionärer som inte bara levde på partiets pengar utan också reste runt i provinserna på dess bekostnad. Från och med nu måste de reda sig själva och de behövde nya inkomstkällor för organisationen. Den viktigaste källan blev prenumerationer, men en del medlemmar återvände också till sina tidigare yrken. Den summa som prenumerationerna bidrog med var inte stor, eftersom de arbetare som betalade dem också led av krisens effekter. Ekonomiska uppoffringar från några av de medlemmar som inte tillhörde arbetarklassen var till hjälp. Deutscher, som arbetade som journalist och korrekturläsare på tidningar, gav halva sin inkomst till organisationen.

I politiska och ideologiska frågor fanns nu inte längre sådana begränsningar som att avstå från offentlig kritik av partiet, som en intern fraktion tvingats finna sig i. Som deras namn indikerade, krävde de nu offentligt att PKP skulle tillåta alla som uteslutits att återinträda, inte bara som indi-

³⁰ Deutscher attackerades av stalinister i Judiska Fackförbundets klubb för skribenter och journalister i Warszawa.

³¹ Ernst Thälmann (1886-1944) ställde upp som Tyska Kommunistpartiets presidentkandidat 1925 och 1932, och ledde som lojal stalinist KPD från 1925 till dess kollaps 1933. Han arresterades i mars 1933 och sköts av en exekutionspatrull i Buchenwalds koncentrationsläger 1944. [Red.s not]

vider, utan hela organisationen, inklusive de nya medlemmar som anslutit sig efter uteslutningen. Självfallet skulle en sådan återintegrering ha inneburit att oppositionens ståndpunkter blev tillåtna inom PKP.

En av de första publikationerna, kanske den allra första, där PKP-Opposition inför vidare kretsar presenterade sina ståndpunkter i aktuella och viktiga frågor för arbetarrörelsen, var en pamflett på jiddisch av Deutscher som utgavs legalt i början av februari 1933 i Warszawa, *Aktuelle problemen fur der arbeterbawegung. An entfer Chmurnern (Arbetarrörelsens aktuella problem: Ett svar till Chmurner)*. Den var undertecknad med en av hans välkända pseudonymer – A Kra-ski (Krakowski) – och diskuterade ledarens för vänsterflygeln i Bund³², Chmurners, inställningar i sådana frågor som socialfascism och uppfattningarna om detta begrepp, enheten inom fackföreningsrörelsen och fenomenet om byråkratisering i arbetarorganisationer. I den sista utgåvan skisserade författaren principerna för demokratisk centralism inom arbetarpartiet, i begreppets icke-stalinistiska mening. I frågan om socialfascism citerade han Trotskijs uppfattning som den lagts fram i det arbete som publicerats i Warszawa 1932 på jiddisch, *Wos wajter? (Vad härnäst?)*, och som samtidigt utgavs i Polen.

PKP-Oppositions program var baserat på de 11 punkter som antagits på Internationella vänsteroppositionens förberedande kongress (4-8 februari 1933). De talade om ”nödvändigheten av systematiskt kommunistiskt arbete inom de proletära massorganisationerna”, speciellt inom de reformistiska fackföreningarna, om att mobilisera massorna ”under övergångsparoller... och särskilt demokratiska krav i kamp mot feodala förhållanden, nationellt förtryck och olika former av öppen imperialistisk diktatur av fascistisk eller bonapartistisk natur”, och ”att utveckla en politisk linje, en politik för enhetsfront mellan arbetarklassens massorganisationer”, inklusive PSP. De övriga punkterna krävde upprättande av en verklig inre partidemokrati, ett skoningslöst fördömande av den ”stalinistiska plebejiska regimen”, liksom avvisandet av ”teorin om socialfascism och den praktik som den medfört, vilken varit behjälplig både fascismen å ena sidan och socialdemokratin å den andra”.

En av punkterna var specifik för denna politiska gruppering: erkännandet av ”den proletära revolutionens internationella och permanenta karaktär, avvisandet av teorin om socialism i ett land och dess komplementära politik, nationell bolsjevism”. Dokumentet deklarerade klart att den internationella oppositionen betraktade sig ”som fraktion av Kommunistiska Internationalen och de enskilda sektionerna som fraktioner i de nationella kommunistiska partierna”. Därför skulle alla anta namnet ”Vänsteropposition” med det ytterligare kvalificerande tillägget ”bolsjevik-leninist”. I opposition till Kommunistiska Internationalen och PKP, för vilka ”Majkuppen” och regeringen som följde var fascistiska, och PSP ”socialfascistiskt” eftersom det stödde Pilsudski, betraktade PKP-Opposition denna kupp som ”förberedande” och som inte hade lett till en fascistisk regim under de sex följande åren. Därför blev åter PSP, den tidigare supportern till Pilsudski, bourgeoisens demokratiska agent och opponent mot dess fascistiska agenter. Det underströks att för kommunister var denna skillnad väsentlig och avgörande för taktiken mot detta parti.³³

Dessa ståndpunkter och paroller publicerades av PKP-Opposition under de första månaderna efter att Hitler kommit till makten i Tyskland den 30 januari 1933. Kommunistiska Internationalens ledning insåg inte vilka misstag man begått, utan hävdade i ett uttalande den 5 mars att ”den politiska och organisatoriska linje som tyska kommunistpartiets centralkommitté förde, under ledning av kamrat Thälmann, fram till och under det nazistiska maktövertagandet, var fullständigt korrekt”, och att ”etableringen av en öppet fascistisk diktatur... påskyndar Tysklands marsch mot

³² Bund, Generalförbundet för judiska arbetare i Ryssland, Litauen och Polen, grundades i Vilnius 1897. Det organiserade judiska arbetare längs nationella, men inte nationalistiska, linjer och var starkt anti-sionistiskt. Dess försök att bli en autonom sektion i RSDLP misslyckades, men man tenderade att ställa sig på Mensjevikernas sida efter 1905. Många Bund-medlemmar i Ryssland anslöt sig till Bolsjevikerna efter Oktoberrevolutionen. I Polen fortsatte Bund som ett självständigt parti, ofta sida vid sida med PSP, och i slutet av 1930-talet hjälpte deras starka antifascism dem till att bli det största judiska partiet i Polen. [Red.s not]

³³ LD Trotskij, ”Pilsudskism, Fascism and the Character of Our Epoch”, 4 augusti 1932, *Writings of Leon Trotsky 1932*, New York, 1973, s. 158.

den proletära revolutionen”. I sitt svar på en appell från Andra Internationalens Byrå för en gemensam arbetarkamp mot fascismen, slog EKKI den 5 mars fast att Kommunistiska Internationalen och dess sektioner hade skäl ”att misstro ärligheten” i detta förslag. Samtidigt undervisade oss PKP:s teoretiska organ om att det var vänsterflygeln inom PSP som var farligast, eftersom den tagit över den kommunistiska parollen om enhetsfront och därigenom förvirrade massorna. Och till socialdemokratins basorganisationer lade man fram konkreta förslag ”ämnade att avslöja de socialdemokratiska ledarna genom den kampanj för enhetsfront underifrån som kommunisterna organiserar”.

Breda grupper av aktivister inom Polens arbetarpartier insåg betydelsen av det katastrofala nederlag som Hitlers seger innebar och öppnade deras ögon för det nonsens som både teorin om socialfascismen och Kommunistiska Internationalens arroganta förutsägelse om en omedelbart förestående tysk revolution innebar. För en del av de ganska små grupper i Polen, huvudsakligen i huvudstaden, som redan tidigare influerats av trotskisternas publikationer och verbala agitation, bekräftade händelseutvecklingen det korrekta i dessas kritik av de stora arbetarpartierna. Den ganska modest ökade sociala acceptansen fick PKP-Opposition till att intensifiera sina aktiviteter. Man beslöt att tydligare framhäva sin solidaritet med Internationella Vänsteroppositionen och att sprida propaganda och bedriva skolningsaktiviteter i dess anda. Man reagerade snabbt på händelserna i Tyskland och de båda stora internationella arbetarcentras åtgärder. Under en veckas tid, den 13-20 mars, publicerade man en eller kanske två appeller. Man kritiserade PKP:s politik och uppmanade dess medlemmar att sätta press på partiledningen för att tvinga den till att ta ställning och att kräva en konferens mellan de Andra och Tredje Internationalerna, med deltagande av Trotskij.³⁴

Kampen mot den stalinistiska politiken fördes inte bara kring internationell politik, utan också kring mer lättförstådda nationella frågor, såsom fackföreningsverksamhet. Utgivningen av den egna legala tidningen tjänade detta syfte, precis som för PKP. I Warszawa utgavs – på grund av de lagliga hindren bar den inte namnet PKP-Opposition – en polskspråkig tidning, och – från april 1933 – en annan på jiddisch kallad *Unzer Gedank* (Vår tanke). Båda blev regelbundet konfiskerade av polisen. Det sista numret av den förra utkom den 5 juli och två dagar senare arresterades dess redaktör och ansvarige utgivare (i realiteten var det organisationen), den 23-årige skraddaren Schlama Schwartz. Inte förrän den 5 november – två dagar efter att Schlama frigivits – utkom en ny tidning, fjortondagartidningen *Szttern (Gwiazda)*, vars utgivare nu var den 27-årige svarvaren Itzek Glikson. Både de polsk- och jiddischspråkiga upplagorna trycktes i 5000 exemplar. De spreds troligen mer framgångsrikt i huvudstaden än PKP:s legala tidningar. Censorerens förföljelse fick även bokförlaget Nowa Era känna på. Under första halvan av 1933 lyckades man ge ut två av Trotskijs pamfletter, men hans påföljande pamfletter och några av andra författare blev konfiskerade, och verksamheten lades ner. Åtskilliga flygblad om aktuella frågor trycktes illegalt och även en intern bulletin gavs ut. Genom detta försökte man att till en viss grad överbrygga de svårigheter för agitation och politiskt arbete som orsakades av den konstanta konfiskeringen av organisationens tidningar. Den publicistiska verksamheten försvårades också genom bristen på pengar. Till skillnad mot PKP fick man inga pengar från utlandet, så det fanns aldrig tillräckligt för det organisatoriska arbetet, och många av aktivisterna helt enkelt svalt.

De stora agitatoriska och publicistiska ansträngningarna bar frukt organisatoriskt. Trotskismen i Polen, som till en början var begränsad till den judiska arbetarmiljön, fann nu också sympatisörer bland de polska arbetarna. Två celler upprättades i Praga,³⁵ och kontakter etablerades med arbetare i de stora textilfabrikerna i Łódź, och också med en del metallarbetare där. Oppositionsgrupper bildades vid ett antal kolgruvor i Zagłębie Dabrowskie och kontakter knöts vid nästan alla de större gruvorna. I slutet av 1933 organiserades fyra stora möten med fackföreningar för textilarbetare, skraddare, affärsarbetare och ungdomar, där runt 240 arbetare deltog. Oppositionens aktivister i Warszawa deltog i de flesta av Bunds möten och de fick en hel del sympatisörer bland dess medlemmar. Kontakter upprättades också med aktivister inom PSP:s vänster, även ute i provinserna.

³⁴ Dessa appeller har inte återfunnits.

³⁵ Ett arbetardistrikt i Warszawa på Vislas högra bank. [Red.s not]

Mer nära relationer etablerades med en del av aktivisterna inom YOWUA, som hade band till PSP, och den vänstersocialistiska intellektuella gruppen Plomienie (Flamman).

Under 1933 gjorde trotskismen framsteg inom den intellektuella miljön, speciellt bland de unga. I huvudstaden gick några av medlemmarna i Socialistisk Ungdoms studentorganisation "Zycie" (Liv), nära lierad med Kommunistiska Förbundet Polsk Ungdom, över till trotskismens sida. Bland dem fanns Jadwiga Kielczewska, Jerzy Wedrychowski, Stefan Lamed och, 1935, Witold Wudel, organisationens pressredaktör. De uteslöts alla med dunder och brak. Man vann också sympatisörer bland elever i huvudstadens skolor, speciellt vid Batorys gymnasium. En av dem var den blivande poeten Krzysztof Kamil Baczynski, en annan var Konstanty Aleksander Jelenski, senare emigrerad journalist. I Łódź kontaktades författarna Grzegorz Timofiejew and Marian Piechala och i Krakow Wanda Wasilewska, dock utan framgång.

Så i slutet av 1933 hade Oppositionen organisationer i Warszawa och sju andra städer, och även permanenta kontakter i alla de andra stora arbetarcentra. Organisationen i huvudstaden hade omkring 300 medlemmar (PKP hade mellan 800 och 1000). Bland dessa fanns en betydande grupp av tidigare PKP-medlemmar med långvarig partitjänst, och även många ungdomar.³⁶ PKP-Opposition var nu en av de största sektionerna inom Internationella Vänsteroppositionen, större fanns bara i Tyskland, USA, Tjeckoslovakien och Grekland. PKP reagerade på de trotskistiska landvinningarna med att utge en mängd anti-trotskyistiska publikationer. Efter en våldsam attack av Albert Zytowski, tog en av de ledande ideologerna, partiteoretikern Jerzy Ryng-Heryng, till orda. Tre pamfletter på polska spreds ymnigt, liksom två andra liknande på jiddisch. Trotskij och trotskisterna angreps också ständigt i PKP:s legala och illegala tidningar. I juli 1933 tog partiets programkommission med ett stort avsnitt om PKP-Opposition i programutkastet till PKP:s sjätte kongress. Man karakteriserade den som "socialfascismens svans" och som "representerande trotskismens kontrarevolutionära ideologi på polsk mark". Genom dess aktivitet och genom enbart dess existens "försöker det... att så förvirring och desorganisation inom det revolutionära proletariatet, och att stoppa strömmen av revolutionära arbetare till kommunistpartiet".

Under de sista månaderna 1933 ställdes Oppositionen inför kravet att definiera sin hållning till den internationella trotskismens politiska omsvängning. I juli deklarerade Trotskij att han, eftersom kommunistpartierna och Kommunistiska Internationalen inte dragit någon lärdom från de tragiska händelserna i Tyskland, hade kommit till slutsatsen att det var nödvändigt att bygga nya kommunistpartier i alla länder, och att förena dem i en ny internationell organisation – Fjärde Internationalen. I september ställde sig Vänsteroppositionens Internationella Sekretariats plenum bakom denna uppfattning och antog de 11 punkterna från den preliminära konferensen i februari, men omarbetade den 10:e punkten. Från och med nu var följande bindande: "Att kämpa för en omgruppering av den internationella arbetarklassens revolutionära styrkor under den internationella kommunismens baner. Att erkänna nödvändigheten av att bygga en autentisk Kommunistisk International som är kapabel att sätta i verket de ovan nämnda principerna [punkt 1-9]". Samtidigt ändrade plenumet namnet på rörelsen, som inte längre betraktade sig som en opposition inom Kommunistiska Internationalen, till ett som definierade en oberoende position – Internationella Kommunistiska Förbundet. Vänsteroppositionens nationella sektioner skulle på motsvarande sätt ändra sina namn.³⁷

I Polen publicerade PSP:s tidning *Tydzien Robotnika (Arbetarnas Veckotidning)* genast nyheterna om Trotskij's teser. PKP-Opposition gav ut en pamflett med de 11 punkterna, men den konfiskerades genast. Inom organisationen startade en diskussion om den kursändring som rörelsen gjort. Sektionen i Polen var den enda inom Vänsteroppositionen som inte antog teserna enhälligt. Sztok-

³⁶ Enligt PKP blev 84 medlemmar som ingick i den trotskistiska organisationen och Warszczaki uteslutna ur PKP och 70 ur Kommunistiska Ungdomsförbundet i augusti 1933. Skillnaden i antal kan bero på det faktum att PKP inte räknade de som inte tidigare varit medlemmar i någon av dessa organisationer som medlemmar i Oppositionen.

³⁷ LD Trotskij, [För nya kommunistpartier och en ny international](#), 27 juli 1933; [Det är omöjligt att stanna i samma "International" som Stalin, Manuilskij, Lozovskij & company](#), 20 juli 1933 (båda finns i svensk översättning marxistarkiv.se); D Bensaid, [Ären då Fjärde internationalen grundas \(1933-38\)](#), s. 9f.

fisch och Deutscher talade mot dem. Enligt deras åsikt var den avgörande faktorn – Kommunistiska Internationalens skamliga kapitulation och dess oförmåga att förutse händelserna – inte nog för att rättfärdiga grundandet av en Fjärde International. En betydligt längre övergångsperiod var nödvändig, liksom mer tid för att samla nya styrkor. Minc var tveksam. Erlich var den som starkast talade för den nya kursen. Han fick stöd för sin position under senare delen av 1933 och början av 1934 och organisationens namn ändrades till Kommunistiska Internationalisters Förbund i Polen (KIFP), med tillägget ”tidigare PKP-Opposition” inom parentes. En konferens sammankallades och en av punkterna som diskuterades var karaktären på Pilsudskis regim och huruvida den skulle karakteriseras som fascistisk eller, som Trotskij ansåg, bonapartistisk. I januari 1934 hade de nödvändiga teserna och motteserna färdigställts.

Under förberedelserna för konferensen fortsatte KIFP med sin publicistiska och organisatoriska aktivitet. Från erfarenheterna av censuren och PKP:s metoder drog man slutsatsen att en legal tidning borde produceras utanför centrala Polen, där pressrestriktionerna var mest repressiva. Valet föll på Katowice. Hendel Maniela Landau, en 27-årig kontorsanställd som bodde där och som tidigare förmodligen varit medlem i PKP:s distriktskommitté i Zagłębie Dabrowskie, gick med på att fungera som redaktör och utgivare av KIFP:s fjortondagarstidning *Kuznia (Smedjan)*. Det första och enda numret, daterat den 1 april 1934 och med en upplaga på 5000, konfiskerades omedelbart och redaktören arresterades den 6 april. Myndigheterna identifierade lätt vems tidning det var. Tidningen innehöll ju en artikel ”Aktuella uppgifter”, signerad LT, som ett par veckor senare publicerades utomlands av Internationella Kommunistiska Förbundet,³⁸ samt andra artiklar som inte lämnade några tvivel om tidningens politiska orientering, bland annat en om PSP:s tjugotredje kongress och en om presidentdekretet om sociala frågor (”försäkringsdekretet”) med kommentarer från PSP:s ledning, PKP och fackförbundens centralkommission.

Kort därefter deltog KIFP i 1:a Maj-demonstrationerna 1934 i flera städer, inklusive Kielce. Dess 1:a Maj-upprop, publicerat illegalt, innehöll allmänna uttalanden. Man talade om reaktionens och fascismens segerrika frammarsch, ”som fört världen närmare möjligheten av ett nytt imperialistiskt krig”. Denna framgång ”fick den polska bourgeoisie att agera ännu fräckare”, och den ”hade börjat attackera det arbetande folkets rättigheter och vinningar... Det nationella försäkringsdekretet, lagar om fridagar och arbetstid, etc., fräntager breda massor de rättigheter som de tillkämpat sig under en lång tidsperiod”.

Massdemonstrationer till försvar för dessa vinningar bröts antingen upp eller tvingades hållas inomhus av CCTU:s ledare, medan PKP:s ledarskap ”genom sina äventyrliga maningar till generalstrejk” ... komprometterade sig i massornas ögon och så även själva strejkvapnet”. På detta sätt, ”paralyserar reformismen och stalinismen vid varje tillfälle arbetarklassens styrkor i Polen”. En av de paroller som KIFP proklamerade var ”nödvändigheten av att bygga en ny proletär revolutionär förtrupp... formering av nya kommunistpartier och en ny Fjärde International”.

När det i juli uppstod incidenter mellan det extremnationalistiska OWP (Storpolska Lägret)³⁹ och YOWUA, Ungdomsorganisationen inom Universitetsarbetarnas Förbund, och PKUF, avslöjade KIFP i sitt upprop denna grupps förmenta radikalism, och påminde läsarna om att ”Mussolini och Hitler var fulla av antikapitalism och socialism innan de kom till makten”. Samtidigt slog man fast att regeringens oenighet med OWP gällde frågan ”om vilket som är det bästa sättet att undertrycka arbetarrörelsen; är fascistiska gäng nödvändiga, eller räcker det med Pilsudskis blodiga polis?”⁴⁰ Upproppet betonade nödvändigheten av att formera en enhetsfront med alla arbetarpartier och att de måste komma överens om ett program för gemensam antifascistisk aktion, och också att man ”i varje distrikt måste sätta upp antifascistiska arbetarkommittéer”. Det talade om att en gemensam

³⁸ LD Trotskij, ”Our Present Tasks”, 7 november 1933, *Writings of Leon Trotsky 1933-34*, New York, 1975, s. 136-9.

³⁹ Storpolska Lägret bildades 1928 av Roman Dmowski (1864-1939), en extrem polsk nationalist, som hade blivit allmänt känd efter att ha organiserat en bojkott av judiska handlare i Warszawa 1911. [Red.s not]

⁴⁰ En liten men högröstad fascistisk rörelse, Falangen, med ursprung i OWP. Dess ledare, Boleslaw Piasecki, ledde senare den stalinistiska och katolska efterkrigsorganisationen Pax. [Red.s not]

antifascistisk arbetarmilis måste bildas för att skydda arbetardistriktet och -institutionerna. Man deklarerade också att ”KIFP, embryot till det nya kommunistpartiet, ser som sin viktigaste uppgift idag att bygga en enhetsfront mellan arbetarpartierna”.

Efter konfiskeringen av dess legala tidning, publicerade KIFP:s nationella ledning sent på våren 1934 det första numret av en illegal tidning kallad *Nowa Droga, Organ Komunistów Internacjonalistów Polski (b opoz CPP)* (Ny Väg: Kommunist-Internationalisternas i Polen tidning (Tidigare Opposition inom PKP)). Det var troligen i juni som *Bolszewik*, en tidning från KIFP:s organisation i Łódź, också började utges illegalt.

I en spänd politisk atmosfär i juni, efter mordet på inrikesministern Bronislaw Pieracki den 15 juni och de första blint slående repressiva angreppen, arrangerade KIFP sin första nationella konferens.⁴¹ Den utgjorde slutpunkten på en flera månader lång programmatisk diskussion. Som bas för sitt program antog man de 11 punkterna från Internationella Vänsteroppositionens plenum i september, och anslöt sig därigenom till processen att bygga ett revolutionärt parti och Fjärde Internationalen.

Under förkongressdiskussionerna om situationen i Sovjet var majoritetens uppfattning att ”även om faran för termidor tillfälligt har undanröjts, kan den återkomma i framtiden i en ännu skarpare form”, och ”teorin om socialism i ett land är också teoretiskt felaktig”. Några deltagare i konferensen hävdade dock att ”ur en rent abstrakt teoretisk synvinkel är bygget av socialismen i ett land inte uteslutet. Hotet kommer dock att vara utländsk intervention”. Konferensen avvisade både åsikten att Pilsudskis regim skulle kunna omvandlas från bonapartistisk till fascistisk, eftersom den saknade det nödvändiga masstödet bland småbourgeoisien för en sådan utveckling, och uppfattningen att det var risk för en fascistisk kupp i nära framtid. Man deklarerade att arbetarnas skarpaste strid skulle stå mot Pilsudskis regering, som var huvudfienden. För att bekämpa den skulle det vara nödvändigt med enade arbetaraktioner, ledda av ”enhetsfronten mellan alla existerande arbetarorganisationer, med alla deras fel och misstag”. Kampen skulle föras som försvar av arbetarklassens ekonomiska position och ”proletariatets resterande demokratiska friheter”, och även ”mot militärbudgeten och krigsförberedelserna”. Endast därefter skulle den andra kampuppgiften ”mot de fascistiska banden” komma. Formerna för kampen skulle vara, förutom de traditionella som möten, demonstrationer och strejker, ”bildandet av en förenad partimilis för försvar av arbetarmöten, etc.”

Bland deklARATIONERNA om organisatoriska frågor fanns beslut om att inrätta en illegal KIFP-apparat, att publicera en regelbunden tidning och även en teoretisk tidskrift. Växande svårigheter, speciellt materiella, var skälet till att utgivningen av det andra numret av *Nowa Droga*, som innehöll information om konferensen, försenades till augusti och fick utges i duplicerad form. I Łódź verkar det som att *Bolszewik* upphörde att utkomma efter oktober/november-numret 1934 (nr 5). Men snart, i slutet av december och i linje med beslutet på konferensen, började en legal KIFP-tidning dyka upp, *Co Dalej? (Vad härnäst?)*. Dess officiella redaktör och utgivare var den begåvade satirikern Stefan Golab, som bodde i staden och tidigare varit medlem i den socialistiska ungdomsorganisationen Zycie. Till slutet av 1935, då polisrepressionen satte stopp för tidningen, gavs fem nummer ut och upplagan växte från 1000 till 4000 ex.⁴² *Co dalej?* informerade och framförde partiets uppfattning om alla stora händelser i landet och i världen och publicerade Trotskijs artiklar. Tidningen blev oundvikligen attackerad både av kommunisterna och PSP:s *Tjgodnik Robotnika (Arbetarnas veckotidning)*. Men man gav också tillbaks med samma mynt.

⁴¹ General Bronislaw Pieracki (1895-1934), inrikesministern, mördades av ukrainska nationalisterna under deras terroristkampanj mot den polska regeringen. Regeringen besvarade kampanjen med en serie mycket våldsamma militär- och polisräder kallade ”pacifieringar”. [Red.s not]

⁴² Upplagesiffrorna kommer från SG Łódzkijs noteringar på exemplaret i Nationalbiblioteket. Det kanske var *Widnokrag*, ”en teoretisk månadstidskrift”, som var KIFP:s teoretiska tidskrift. Numret 1-2 (som också var det sista), daterat januari-februari 1935, utgavs i Warszawa. Dess redaktör och utgivare var Isaac Deutscher. Hela upplagan konfiskerades och fortsatt utgivning förbjöds. Inga exemplar av vare sig *Widnokrag* eller *Bolszewik* finns bevarade i någon polsk samling. *Widnokrag* är noterad i Regeringsindex för Publikationer 1935. Det enda spåret av *Bolszewik* är en reproduktion av titelbladet i nr 5 i H Mendel, op cit, och en ytterligare illustration på sidan efter sidan 192.

Uppbygget av KIFP mötte flera nya svårigheter. Säkerhetstjänsten, som inte ägnat någon uppmärksamhet åt trotskisterna när de var en opposition inom PKP, började från november 1933, då oppositionen började betrakta sig som en separat tendens och senare publicerade behovet av att bygga ett nytt kommunistparti, visa större intresse. Från denna tidpunkt trakasserade man aktivister med arresteringar. De frigavs dock oftast efter en tid och utan någon rättegång. Men i början av 1935 började man ta till mer våldsamma åtgärder. Efter råder mot deras bostäder och arresteringar, ställdes 10 aktivister, varav två kvinnor och en praktiserande advokat från Krakow, inför rätta i huvudstaden den 8 maj. De flesta av dem hade tidigare dömts för kommunistisk aktivitet. Denna gång dömde distriktsrätten nio av dem till mellan tre och fem års fängelse med hårt arbete för att de tillhörde en trotskistisk organisation.⁴³

Organisationens kvantitativa utveckling avstannade. Det var svårt att organisera de trotskistiska sympatisörer som fanns utanför huvudstaden. En grupp i Łódź bildades 1934 bland medlemmar i kemiarbetarnas fack, och i Lwów etablerades kontakt med resterna av oppositionen i PKP:s ungdomsförbund under 1920-talet (de s.k. "szumisci"). I Warszawa minskade tillströmningen av nya medlemmar betydligt. De PKP-medlemmar som varit konsekvent kritiska till partilinjens hade redan gått över till den trotskistiska organisationen, medan de som var mindre konsekventa avhölls från att ta steget genom att de då måste bryta definitivt med PKP och Kommunistiska Internationalen. Så de nyss bildade oppositionsgrupperna i PKP stannade halvvägs, och bara en del av deltagarna beslöt sig för att gå med i KIFP, liksom en del av Aron Wahels så kallade "Tiogrupp" i september 1934.

Å andra sidan, efter de första initiativ som KIFP tog mot en enhetsfront med PSP och Bund, och det positiva gensvaret från dessa, började situationen att vändas till KIFP:s nackdel. Fram till nu hade arbetarmassornas spontana enhetssträvan skapat sympati för PKP-Opposition och KIFP bland många arbetaraktivister – främst inom kommunistiska kretsar, men också bland en del socialister – när de manat till enhetsaktioner. Men nu fick denna strävan motsatt effekt. För en aktivist som var okunnig om argumenten kring frågorna om den permanenta revolutionen och omöjligheten av att bygga socialismen i ett land blev kravet om att bygga ett nytt revolutionärt parti synonymt med att öka splittringen inom arbetarklassen, och detta just i det ögonblick när det verkade finnas utsikter för samarbete mellan de redan existerande grupperna. Så under andra halvan av 1934 började de ex-medlemmar i PKP och dess ungdomsförbund som mest attraherats av parollerna om enhetsfront och kritiken mot socialfascism-politiken, liksom en del av dem som tidigare inte hade varit medlemmar i något parti, att lämna KIFP.⁴⁴

Trots detta lyckades KIFP stärka sitt inflytande inom Warszawas arbetarmiljö. På grund av valsystemets utformning blev endast en officiell representant för Marxist-Internationalisternas (trotskisternas) fackliga fraktion vald till Arbetardelegaternas Enhetsråd i Warszawa den 19 februari 1935, men hans skapt kritiska tal blev varmt applåderat. På hösten samma år beskrev PSP:s ledning trotskisterna som "en arbetargrupp med brett inflytande och betydande aktivitet, speciellt i Warszawa-regionen".

Ungefär vid denna tidpunkt insåg KIFP:s ledarskap att dess organisatoriska möjligheter började krympa. Samma problem hade också andra sektioner av Internationella Kommunistiska Förbundet. Trotskij hade redan noterat det under första delen av 1934, när han, nästan aforistiskt, skrev: "Alltför många studenter. Inte tillräckligt med arbetare. Studenter är alltför upptagna med sig själva och inte tillräckligt med rörelsen." Alla sektioner var numerärt svaga och hade få arbetarmedlemmar. För de senare var de interna diskussionerna om Anglo-ryska Kommittén eller kinesiska Guomindang under 1920-talet ganska abstrakta, de hade andra bekymmer. Av detta skäl blev det bara högre

⁴³ Enligt *Gazeta Polska* publicerade trotskisterna i huvudstaden illegalt en liten tidning *Nowa Era*, "Vänsterkommunisternas tidning". Inget exemplar av denna tidning har återfunnits.

⁴⁴ J Radziejowski, "Roman Rosdolsky, the Man, Activist and Scholar", *Science and Society*, nr 2, 1978, s. 14. Rosdolsky, en av grundarna av Västukrainska Kommunistpartiet, återvände till Lwów från Wien 1934 och upprättade kontakt med Warszawa (förmodligen med Deutscher) och med "szumskisten" Stepan Rudyk i Lwów, tidigare legal redaktör för *Kultura*, Västukrainska Kommunistpartiets ukrainskspråkiga tidning. Informationen om att Rudyk grundade tidningen *Zittja i Slowo* vid den tiden är osäker.

partiaktivister och intellektuella från kommunistpartier som gick med i oppositionella organisationer i något större antal, och de var inte vana att leda massaktioner. Det fanns få lägre funktionärer, praktiska aktivister eller vanliga medlemmar. Som resultat distanserades sektionerna från massrörelsen. Att nå arbetarna och vinna dem för vår politik var endast möjligt genom att delta i deras vardagliga kamp, vilket i praktiken betydde att arbeta inom relativt stora partier. Men det var omöjligt för trotskisterna att för detta syfte återvända till kommunistpartierna.

Wienarbetarnas resning i februari 1934 mot Dollfuss' österrikiska fascism, och det nästan spontana motståndet från socialistiska och kommunistiska arbetare i Paris under de första dagarna i samma månad mot en förmodad fascistisk kupp, fick effekter inom den socialistiska rörelsen. I vissa av dess partier, särskilt i SFIO [Franska socialistpartiet] började en grupp aktivister tvivla på möjligheten av en parlamentarisk väg till socialismen, och vänstergruppernas optimism började stiga. Detta gav trotskisterna en chans till att aktivera sig i dessa partier.

Därför föreslog Trotskij i juli 1934 sina franska sympatisörer att de kollektivt och öppet skulle gå in i SFIO på basis av föregående överenskommelser med dess ledning. Där skulle de lära sig konsten att leda massaktioner och samtidigt träffa aktiva arbetare som de kanske skulle kunna vinna över. Denna manöver var avsedd att leda till en omvandling av dessa partier till revolutionära sådana, eller, genom att ansenliga medlemsgrupper bröt sig ur, nya revolutionära partier kunde byggas. Detta var den så kallade "entrism"-taktiken, först kallad den "franska vändningen".

En sektion i den franska trotskistgruppen agerade enligt dessa instruktioner. I mitten av 1934 gick man in i SFIO enligt ovan nämnda procedur. På grund av stämningarna inom en del av dess aktiva medlemskår gick SFIO-ledningen med på det. Man ville använda trotskisterna till att tävla med kommunistpartiet. De nyanlända trotskisterna bildade Bolsjevik-leninist-fraktionen inom SFIO (organisationspraktiken tillät detta). Till en början vann man över många, speciellt från ungdomsorganisationen. Efter att studerat experimentet noga, började Trotskij råda nästan alla de andra av Internationella Kommunistiska Förbundets sektioner att följa i fransmännens fotspår, vilket de gjorde 1934-35.

I KIFP var många, bland dem Sztokfisch, oeniga om taktiken i den "franska vändningen". Deras ståndpunkt stöddes av vänsteraktivisterna i Bund, som t.ex. Chmurer. De trodde att ett intåg av trotskisterna i socialistpartierna skulle försvaga den socialistiska vänsterns ställning inom dessa och i hela Socialistiska Internationalen. Trotskij polemiserade vid två tillfällen mot deras inställning, och i två brev, 28 februari respektive 18 juli 1935, deklarerade han att de polska trotskisterna borde gå in i de socialistiska partierna. I det andra brevet framhöll han bland annat att det var det enda sätt på vilket de kunde närma sig det polska industriproletariatets ryggrad. Han lade till att "man kan inte hjälpa judiska arbetare ur Bunds återvändsgränd och ut mot en större arena utan revolutionärt och framgångsrikt arbete inom det polska proletariet".⁴⁵ De förändringar som ägde rum inom arbetarrörelsen i Polen pekade också mot att man borde anta denna kontroversiella taktik. Samtalen mellan PKP och PSP avslutades i juli 1935 med att de antog en så kallad nonaggressionspakt. Den förutsatte ett slut på de ömsesidiga offentliga attackerna och manade till samarbete kring olika kampanjer av demokratisk karaktär. Den mest konkreta, och som arbetare kände mest effekt av, var upplösningen av de Vänsterfackliga Förbunden i september, och sammanslagningen av deras fackföreningar med de inom CCTU. Arbetaraktivisterna såg i denna pakt en kamouflerad enhetsfrontöverenskommelse. Trotskisterna, som under många år konsekvent slagits för en sådan formering, kunde inte – om de fortfarande ville spela någon politisk roll – ignorera massornas inställning. Det var nödvändigt att anpassa sig till den nya situationen. KIFP:s andra nationella konferens antog därför en deklaration den 19 oktober 1935 i vilken det ingick en utvärdering av den internationella situationen: "Europa är en krutdurk, som i vilket ögonblick som helst kan explodera", och av den nationella: "genom den smala sociala bas som Pilsudskis diktatur vilar på... skulle det polska

⁴⁵ LD Trotskij, "Perspectives in Poland", 18 juli 1935, *Writings of Leon Trotsky 1935-36*, New York, 1977, s. 47; jfr LD Trotskij, "Centrist Combinations and Marxist Tactics: Letter to the Polish Comrade V", *Writings of Leon Trotsky 1934-35*, New York, 1974, s. 201-5.

proletariatet med en resolut, revolutionär politik vara kapabelt ... att störta ... den bonapartistiska diktaturen." Man beskrev också de enorma revolutionära möjligheterna i Europa, vilka "är paralyserade och förlorade tack vare bristen på marxistiskt ledarskap". Kommunistiska Internationalen "har för alltid upphört att vara ett centrum för den proletära revolutionen" efter dess övergång från extrem ultravänsterism till motsatsen, allians med den "demokratiska" bourgeoisien. Och Andra Internationalen har efter kriget "inte varit något annat än en kontaktbyrå för de reformistiska och socialimperialistiska partierna". Man framhöll att i Polen har nyss "enhetsfronter och fackföreningsenheter betytt stora framgångar, då de skapar förutsättningar för proletariatets revolutionära kamp". Sedan PKP, i vilket "det inte funnits plats för någon fri kritisk tanke,... har upphört att spela en betydelsefull roll inom arbetarrörelsen... ligger nyckeln till situationen i de socialistiska partiernas händer". Därför menar Kommunistiska Internationalisterna "att det är vår plikt att föra sina revolutionära kadrer till det socialistiska proletariatets huvudström, för att i den dagliga kampen, arm i arm med de breda arbetarmassorna, formera ett revolutionärt ledarskap, ett förenat internationellt och revolutionärt marxistiskt parti i Polen". För detta mål "är KIFP berett att ge upp sitt organisatoriska oberoende och gå med i de socialistiska partierna (PSP och Bund)". I så fall kommer medlemmarna "att strikt följa partidisciplinen, och för sig själva bara kräva rätten att föra fram sina ståndpunkter".

Kort därefter genomförde KIFP:s ledarskap de nödvändiga förhandlingarna. Med Bund, i vilket det redan existerade fraktioner, kom man överens om att de trotskister som gick med skulle bilda en egen fraktion. I Warszawa och några andra städer släpptes de fram på partimöten för att läsa upp sin politiska deklaration, där deras beslut förklarades av nödvändigheten av att verka i ett arbetarmassparti. Vi ett möte den 23 -24 november godkände PSP:s exekutiva råd resultatet av förhandlingarna med KIFP. Ett cirkulär från PSP:s exekutiva råd daterat den 29 november informerade medlemmarna om beslutet.

Överenskommelsen om att släppa in trotskisterna försvarades – inte helt korrekt – med det faktum att "de har, på ett medvetet sätt, gått över till vår position i frågan om arbetarrörelsens enhet under socialismens och PSP:s fanor".

Till cirkuläret bifogades Marxistiska Internationalisternas deklaration. Den upprepade i mer koncis form utvärderingarna och slutsatserna i deklarationen från KIFP:s andra konferens. I detta dokument fanns, liksom i deklarationen från dem som gick in i Bund, en deklaration om att de skulle bli disciplinerade medlemmar i PSP, men att "vi kommer att inom partiet utnyttja den interna demokrati som ledarskapet garanterat oss för att försvara våra specifika ståndpunkter i fråga om strategi och taktik". En överenskommelse om ett gemensamt uttalande som nämnde garantin implicerade indirekt en överenskommelse om en informell fraktion på en *sui generis*-basis.

En liten grupp trotskister stannade kvar utanför partierna för att kunna upprätthålla förbindelser med trotskister som inte gått med i något av de två partierna, och för att publicera rörelsens tidningar och offentligt presentera Internationella Kommunistiska Förbundets ståndpunkter i olika frågor, speciellt då de skilde sig från eller var motsatta PSP:s och Bunds positioner. Från KIFP:s ledning gick Sztokfisch och Erlich med i Bund, medan Deutscher och Redlich gick till PSP. I Warszawa fanns en betydande grupp trotskister i PSP. Den var en starkt sammanhållen grupp av stridbara aktivister och med närvaro i alla partiets distrikt. Det centrala distriktet gav stor publicitet åt deras inträde. Söndagen den 15 december organiserade man, och annonserade i *Robotnik*, en föreläsning av Deutscher med rubriken "Varför vi gick med i PSP".⁴⁶

Bolsjevik-leninisterna

Efter att den fransk-sovjetiska pakten om ömsesidigt stöd undertecknats (Stalin-Laval-pakten den 2 maj 1935) och Kommunistiska Internationales sjunde kongress (den 25 juli -20 augusti 1935 i

⁴⁶ Antagligen gick Stefan Purman, tidigare PKP-aktivist och uppenbart trotskist, tillsammans med Deutscher och andra, in i PSP. Hans bror Leon, medlem i PKP:s Politbyrå, begick självmord den 5 december 1933 i samband med arresteringen av PKP-medlemmar i Moskva.

Moskva) lagt fast folkfrontspolitiken, förändrades kraftigt den kontext inom vilken Internationella Kommunistiska Förbundet verkade. Kommunistiska Internationalens nya orientering satte på dagordningen som generell linje, och jämsides med den enhetsfront som trotskisterna propagerade, pakter med den ”antifascistiska” borgerligheten och ett perspektiv av ”organisk” (i betydelsen organisatorisk) enhet mellan socialister och kommunister, vilket uppskattades bland arbetar-massorna. I praktiken betydde det en enhet mellan dessa partiers byråkratiska apparater, och dessa apparaters större oberoende från stämningar, intressen och önsknings inom arbetarklassen, då de inte längre utmanade varandra med ömsesidig kritik. Härigenom fick apparaterna, speciellt socialistpartierna (kommunistpartierna hade det redan), fria händer att hantera oppositionella grupper och tendenser. Trotskisterna, som just hade släppts in i socialistpartierna, fick nästan omedelbart känna av detta. Nu behövde de byråkratiska apparaterna, som alltid haft svårt för revolutionära agitatorer, ju inte dem längre i sin rivalitet med de numera vänskapliga apparatjickerna i kommunistpartierna och kunde därför nu göra sig av med dem. I juni hade SFIO redan börjat utesluta dem. Internationella Kommunistiska Förbundet ställdes inför uppgiften att på nytt ta initiativ till nya revolutionära partier och en Fjärde International. Strax efter att de först tecknen på ”entrism”-politikens kollaps dykt upp, författade Trotskij i juni 1935 ett manifest angående detta initiativ. Det publicerades i augusti som ”För Fjärde Internationalen: Ett öppet brev till alla revolutionära proletära organisationer och grupperingar”, och var förutom av Förbundet undertecknat av två andra organisationer.⁴⁷

De som undertecknat dokumentet gjorde samtidigt förberedelser för att sammankalla en internationell konferens. Efter många svårigheter kunde den genomföras ett år senare, 29 juli till 1 augusti 1936, i ett rum i Salle Pleyel i Paris (fast av säkerhetsskäl meddelade man att den hölls i Genève). Delegater från nio europeiska länder samt USA deltog, men representanterna från Polen och fyra andra länder kom inte, trots att de var inbjudna. Konferensen antog ett dokument i 38 punkter, ”Kommunistiska Internationalens utveckling från ett parti för världsrevolution till ett instrument för imperialism”, och grundade, som ersättning för Förbundet, ”Rörelsen för uppbygget av Fjärde Internationalen” med ett permanent internationellt sekretariat. Denna konferens med representanter för små revolutionära grupper ägde rum vid en betydelsefull tidpunkt. Kontra-revolutionen i Sovjetunionen höll just på att avsluta förberedelserna för att släppa lös en ny terrorvåg; den första Moskvarättegången mot Zinovjev, Kamenev och 14 andra började den 19 augusti. Fascismen växte sig allt bredare, och hotet om ett nytt världskrig framstod allt tydligare. Trotskij, som nu levde i exil i Wexhall i Norge, hade den 4 augusti avslutat sitt arbete *Vad är och vart går Sovjetunionen?*, senare mer känt som *Den förrådade revolutionen*, och sände det omedelbart till sin franske förläggaren.

För de polska trotskisterna fick det ”Öppna brevet” från augusti 1935 dem att bara ett par månader senare omvärdera de förutsättningar som legat till grund för beslutet föregående oktober att gå in i PSP och Bund. En ny och betydelsefull situation uppstod inom arbetarrörelsen i Polen. Non-aggressionspakten från augusti mellan PSP och PKP visade sig bara bli ett tillfälligt vapenstillstånd. PSP:s exekutivråds möte den 9-10 maj 1936 röstade mot en enhetsfront med PKP och avvisade också idén om folkfront. I november bekräftade PSP:s exekutivråd dessa beslut.

Den enda reella och bestående landvinning som denna smekmånad med samarbete resulterade i var enandet av fackföreningsrörelsen. Som konsekvens kom också en betydande medlemsökning. Mycket snart satte den gamla polemiken mellan partierna igång igen, och attackerna startade på nytt. I PKP, som nu blev allt blygsammare i sina kampanjer för folkfronten, härskade fortfarande en okritisk tilltro till Stalin, SUKP(b):s ledarskap och Sovjetunionen. Det fanns inget utrymme för att erkänna fakta som underminerade den, och ännu mindre för att ta i beaktande obekväma argument. Under förberedelserna för Kommunistiska Internationalens sjunde kongress, eller strax efter dess öppnande, kapitulerade Warski totalt, liksom Kostrzewa sju månader senare. Härigenom blev deras

⁴⁷ LD Trotskij, ”An Open Letter to All Revolutionary Proletarian Organisations and Groupings”, *Documents of the Fourth International. The Formative Years*, New York, 1973, s. 66-74.

sympatisörer bedragna på möjligheten att kräva att dessa två ledare, som avlägsnades 1929, skulle inkluderas i partiledningen, som den sjunde kongressen på sätt och vis lämnat till deras taktiska avgörande. Warszczaki kunde därför inte återupprättas som en grupp, och varje möjlighet för en allians med trotskisterna gick i stöpet.

Dessutom intog nu en liten grupp oppositionella PKP-intellektuella en kritisk hållning mot trotskismen. Gruppen leddes av Andrzej Stawar som 1934-35 hade publicerat två samlingar artiklar under titeln *Mot strömmen*. Många aktivister på PSP:s och Oberoende Socialistisk Ungdoms vänsterflygel, vilka tidigare hade hållit kontakt med KIFP och hävdat liknande uppfattningar som trotskisterna, svängde helt om efter Kommunistiska Internationalens sjunde kongress. De antog en linje med villkorslöst samarbete med PKP. Från och med nu var deras läppar förseglade i frågor om den stalinistiska politiken och om de grova illdåd som ledarna i PKP, Kommunistiska Internationalen och Stalin begått.⁴⁸

Med de tidigare stridernas svåra tider i minne, föredrog nu en del av de tidigare medlemmarna i KIFP hellre ett lugnt medlemskap i PSP eller Bund än en situation med konstanta hot från polisen och PKP. Andra, inklusive Sztokfisch, ville inte lämna Bund eftersom de tyckte sig se goda möjligheter för att utveckla en trotskistisk fraktion inom partiet. Men de böjde sig för majoritetsbeslutet. Politiskt och organisatoriskt oberoende verksamhet återupptogs under andra delen av 1936. Den återuppståndna organisationen antog namnet Bolsjevik-leninisterna. Förutom de tidigare medlemmarna i KIFP anslöt sig nya, rekryterade från PSP och Bund. I början av det akademiska året 1936/37 bildade man också en egen studentorganisation i Warszawa, Akademiska Marxister, där även sådana som hade brutit med, eller blivit uteslutna ur, ungdomsorganisationen Zycie blev medlemmar. En av ledarna var Lamed.

Stor omsorg ägnades arbetet bland arbetarungdom och gymnasieelever. Bland annat organiserades en ungdomsgrupp inom affärsarbetarnas fackförening. Bolsjevik-leninisterna dök gradvis upp i städer där KIFP tidigare hade funnits, Warszawa, Łódz, Krakow, Kielce och också i Zaglebie Dabrowskie, Czestochowa, Lublin, Vilna och Lwów.

Gruppen i Lwów grundades i början av 1938 av Moise Walker, tidigare medlem i Kommunistiska Ungdomsförbundet i Västra Ukraina. Samtidigt började man ge ut en legal tidning, *Zytia i Slowo*, i Ottynia. På hösten 1938 grundades en avdelning av Akademiska Marxister i Lwów. Dess ledare blev Michal Zawadowski, filosofistudent vid Lwóws universitet och tidigare medlem i UCYWU och Socialistiska Ungdomsorganisationen. En av avdelningens medlemmar var Adam Bardecki, en assistentlärare i filosofi och psykologi. Lwów-avdelningen av Akademiska Marxister hade kontakt med och ett visst inflytande i Socialdemokratisk Ungdoms lokala Demokratiska Klubb.

Redan i mitten av september, tre veckor efter den första Moskvarättegången, hade PKP:s politiska kommitté för dess nationella sekretariat påpekat ”behovet av ökad uppmärksamhet angående trotskisterna”, och begärt detaljerad information om dem. Nu började en häxjakt på alla som uttryckte något tvivel om Moskvarättegångarnas trovärdighet, eller om Kommunistiska Internationalens och PKP:s politik. Alla sådana brännmärktes hädanefter som ”trotskister”.

De framställdes som ”fiender till Sovjetunionen”, och som ingående i ett nätverk av agenter för fascismen och polsk politisk polis. Stalinisterna tvekade inte att ange dem för polisen och sprida provokativa rykten om ”terroristiska trotskistgrupper”.⁴⁹ I en sådan atmosfär vågade knappast någon kommunist som betvivlade, eller ens antydde tvivel om, sanningshalten i Moskvarättegångarna ansluta sig till Bolsjevik-leninisterna. Gruppen genomgick ett smärtsamt sönderfall och tidigare kamrater skildes från varandra.

⁴⁸ Vänstern i PSP höll karakteristiskt tyst om detta, liksom till exempel N Barlicki och S Dubois, och gruppen *Trybuna Robotnicza* (J Szczyrek, J Markowska och andra) i Lwów om Moskvarättegångarna och GPU:s brott i Spanien. Oberoende Socialistiska Ungdomsförbundet agerade på samma sätt.

⁴⁹ Jfr ”Ungdomens kamp mot trotskismen”, *Czerwony Sztandar*, nr 2, 1938, och nr 4, 1938, vilka innehåller många namn på verkliga och inbillade trotskister, och på de PSP-medlemmar som sympatiserade med trotskismen.

Moskvarättegången mot Zinovjev och andra sammanfattades av Deutscher i en pamflett med samma titel omedelbart efter dess slut. Ett tusental kopior trycktes legalt under första halvan av september i PSP:s tidskrift *Swiatlo*. En del annat relevant material bifogades, inklusive ett fragment av Trotskijs tal 1927 inför RKP(b):s Centrala Kontrollkommission, som beskrev styrkeförhållandena inom Sovjetunionen och termidorstadiet i de franska och ryska revolutionerna. Rättegången beskrevs också av Erlich i Bunds jiddish-språkiga tidning *Folkzaitung*. Detta mötte motstånd från de pro-stalinistiska medlemmarna i redaktionen, och publiceringen kunde först ske efter ingripande från Bunds ledare Victor Alter.⁵⁰

De allt starkare auktoritära och pro-fascistiska tendenserna inom regeringskretsarna, och en smärtsam brist på resurser, gjorde det omöjligt för Bolsjevik-leninisterna att producera några legala publikationer. Deras politiska dokument, viktiga artiklar och uttalanden, duplicerades i hemlighet, som till exempel Trotskijs artikel ”Lärdomar från Spanien: Den sista varningen” på sommaren 1938 och pamfletterna *Marxism och Spanien, etc.*⁵¹ Bolsjevik-leninisterna täckte in både nationella och internationella frågor och skisserade sin taktik och strategi i sina uttalanden.

I 1:a Maj-appellen 1938 behandlades frågor om ”arbetslöshet, fattigdom, hunger, överfulla fängelser, isoleringsläger och pacifiering”. Detta tillstånd skulle kunna radikalt förändras, eftersom ”en revolutionär, eller åtminstone förrevolutionär situation är på väg i Polen, men det saknas ett revolutionärt ledarskap. PSP är lika rädd för strid som djävulen är för heligt vatten... De vill överlåta allt till att beslutas med röstsedlar.” Därför, ”eftersom den var utlämnad till sig själv och till kulakernas ledarskap, kom bonderevolten inte att uppnå, och kunde inte uppnå, någonting”.⁵² Förra årets ”oenighet mellan regeringen och ZNP avslöjade Sanaja-klickens totala impotens”. När ”Hitler gick in i Wien... tvingade hotet om krig ett svagt Litauen till att upprätta diplomatiska relationer”. PSP stödde dem i detta. Uppropet avslutades med deklARATIONEN: ”då kapitulation och förräderi griper omkring sig överallt... reser vi Bolsjevik-leninister, arvtagare till den revolutionära marxistiska rörelsens traditioner i Polen... Oktoberrevolutionens fana, Lenin och Trotskijs, Rosa Luxemburgs och Karl Liebknechts fana högt”. Bland parollerna fanns: ”Länge leve Fjärde Internationalen” och ”Länge leve Polska Socialistiska Sovjetrepubliken”.

Förutom den allvarliga kritiken av PSP, meddelade appellen också att ”stalinisterna sedan länge slutat spela någon självständig roll i landets politiska liv... Stalin har till slut tagit död på PKP, det som en gång var det polska proletariats stolta och hjältemodiga förtrupp”. Bolsjevik-leninistorganisationen var den enda grupp med tidigare PKP-medlemmar som våldsamt protesterade mot upplösningen av partiet och mordet på dess ledare.

Redan i februari 1938, i ”Ett öppet brev till PKP:s och PKUF:s medlemmar”, protesterade man mot de lögnaktiga anklagelserna som använts i Moskva för att rättfärdiga arresteringen av PKP:s och PKUF:s ledare. Den formella upplösningen av PKP föregicks av avrättningar av ledande partikadrer, både nuvarande och tidigare. Man meddelade namnen på åtta välkända ledare, vilka ”som många andra” aktivister ”hade mördats eller torterats till döds i GPU:s tortyrkammare”. Partiet blev upplöst eftersom ”det visade sig vara oförmöget – vilket inte var deras eget fel – att agera som en brygga mellan Kreml och det militära Generalinspektoratet, och blev då en onödig börda för Stalin och Litvinov. Stalin upplöste PKP för att slutligen kunna övertyga den polska bourgeoisien om att sovjetbyråkratin helt hade lämnat alla revolutionära illusioner, att det ryska termidor inte hade ens

⁵⁰ Victor Alter (1892-1942) gick med i Bund redan som skolpojke. Advokat, en av ledarna i Bund i Polen, som satt i Warszawas stadsfullmäktige 1919-39 och arresterades av NKVD 1939. Han och hans kamrat i Bunds ledning, Henryk Erlich, anklagades falskt för spioneri och de avrättades 1942. [Red.s not].

⁵¹ LD Trotskij, [Lärdomar av Spanien – den sista varningen](#), 17 december 1937 (på marxistarkivet)

⁵² Termen ”revolt” betyder strejk. (”Bondestrejken” som nämns, organiserades av Bondepartiet och pågick i 10 dagar i augusti 1938. Den utgjorde en öppen utmaning av den semi-fascistiska regimen, eftersom man krävde demokrati. Sammanlagt dödades 41 personer, enligt regeringens siffror. Socialistpartiet organiserade endagens stödstrejker i några städer. Red.s not)

en tanke på att förbereda världsrevolutionen... och det är därför som Beck⁵³ kanske finner, vid dagsände, ett gemensamt språk med Litvinov.”

Uppropet hyllade också de tiotusentals kommunistiska arbetarnas uppoffringar och underströk att ”varje försök att återuppliva det stalinistiska PKP skulle vara reaktionärt”, och att ”tron på reformism är inte bättre än stalinism. För att segra måste det polska proletariatet ha ett revolutionärt bolsjevikiskt parti, ett Fjärde Internationalen-parti, vilket är på väg att födas.” Dessa synpunkter utvecklades mer fullständigt i ett uttalande som publicerades i augusti, då upplösningen av PKP hade bekräftats i Polen av Kommunistiska Internationalens emissarier.

På våren 1938 tog Trotskij, som då bodde i Mexiko, initiativ till att Fjärde Internationalen grundades snarast möjligt. Han utarbetade dess aktionsprogram i *Kapitalismens dödskamp och Fjärde Internationalens uppgifter*. Sekretariatet inom Internationella Rörelsen för Fjärde Internationalen sände ut dokumentet för diskussion bland sektionerna, och det blev också anonymt publicerat i dess press. En polsk översättning gjordes snabbt och Bolsjevik-leninisternas centralkommitté distribuerade det till avdelningarna. Kommentarer bifogades också. De tyngsta – inspirerade av Deutscher – var negativa mot ett snabbt utropande av Internationalen. Enligt honom var detta förhastat.⁵⁴

Den 3 september, samtidigt som den tjeckoslovakiska krisen närmade sig sin höjdpunkt, ägde Fjärde Internationalens grundningskongress rum i Périgny, nära Paris, under strikt sekretess. Båda de polska delegaterna (Sztokfisch och Lamed) samt Yvan Craipeau från den franska sektionen var emot ett omedelbart utropande, men 19 var för. Sztokfisch framförde den polska sektionens position. Efter att resultatet av röstningen meddelats, annonserade de båda delegaterna att deras sektion skulle bli en disciplinerad medlem av Internationalen, och Sztokfisch valdes till medlem i sekretariatet. En vecka senare, den 11 september, representerades Polen – troligen av Lamed – vid Fjärde Internationalens Internationella Ungdomsrörelses första kongress.⁵⁵

I Polen deklarerade Bolsjevik-leninsterna nu att de var en sektion inom den nya internationella centralt och publicerade Fjärde Internationalens *Manifest till arbetare i hela världen*. En liten grupp, ledd av Deutscher, reagerade på beslutet med att lämna organisationen.⁵⁶ Efter att man av erfarenhet lärt sig att, även efter upplösningen, mycket få av PKP:s medlemmar ville gå med i Bolsjevik-leninisterna, formerades gradvis en opinion inom gruppen för att rekryteringspolitiken måste förändras, och agitationen anpassas därefter. Det fanns inte längre något skäl att inrikta sig på PKP:s medlemmar och sympatisörer, utan hellre skulle man primärt rikta sig till politiskt oorganiserade.

I slutet av november och början av december 1938 sammankallade Bolsjevik-leninisternas centralkommitté en nationell konferens för att behandla dessa och andra organisatoriska frågor, och även programmatiska. Konferensen ägde rum i Warszawa i januari. En av resolutionerna om organisatoriska frågor krävde att centralkommittén skulle publicera sektionens tidningar illegalt, men polisrepressionen förhindrade att det genomfördes. Trotskistiska aktivister hade arresterats tidigare, men bara sporadiskt och rättgångar mot dem var sällsynta, men efter upplösningen av PKP kunde säkerhetstjänsten inrikta sig på Bolsjevik-leninisterna. Enligt ett officiellt uttalande genomförde man ”likvideringen av den trotskistiska organisationen i Warszawa” under natten den 6 februari 1939. Detta inbegrep 101 eftersökningar i vilka 70 personer arresterades, bland dem att par medlemmar ur ledningen. Dupliceringsapparaten föll också i polisens händer. Genom beslut av undersökningsmagistraten togs 44 personer in för vidare förhör – männen fördes till Danilowiczow-

⁵³ Józef Beck (1894-1944) var Pilsudskis medhjälpare och utrikesminister 1932-39, under vilken tid han försökte hålla en medelväg mellan Tyskland och Sovjetunionen. [Red.s not]

⁵⁴ LD Trotskij, [Övergångsprogrammet - Kapitalismens dödskamp och Fjärde Internationalens uppgifter](#); I Deutscher, [Den förvisade profeten](#), s. 246-7.

⁵⁵ D Bensaid, op cit, s. 44; G Breitman, [Den svåra vägen till Fjärde Internationalen](#); H Mendel, op cit, s. 310 (det finns felaktigheter här).

⁵⁶ Deutscher själv lämnade den polska politiska scenen och flyttade till London 1939 som korrespondent för dagstidningen *Nasz Przegląd* i Warszawa.

skas polisstation och kvinnorna till ”Serbien”. ”Likvidationer” genomfördes också i flera städer den 28 april, bland annat i Lublin, och de pågick till den 2 maj. Denna gång arresterades bara 18 misstänkta i Warszawa, och av dem hölls 13 kvar för vidare förhör. Allt som allt fängslades 200 personer. Före krigets utbrott hade endast de i Lublin ställts inför rätta. Hårda straff följde.

Repressionen lyckades inte stoppa det organisatoriska och politiska arbetet. Myndigheterna beordrade emellertid, som en del i förberedelsen inför kriget, att några av de verkliga eller inbillade ledarna för Bolsjevik-leninisterna, bland dem Deutscher och Eichenbaum, skulle interneras om oroligheter eller krig bröt ut.

Katastrofen under ockupationen

Den tyska invasionen i september 1939 ledde till att ett stort antal människor flydde till östra delarna av Polen under de följande månaderna. Detta fick till följd att den lilla Bolsjevik-leninistorganisationens medlemmar skingrades. I de territorier som Röda armén ockuperade efter den 17 september arresterade NKVD genast nästan alla lokala trotskister och personer som misstänktes vara trotskister, i de flesta fall utan några bevis. De grundade sin aktion i första hand på information som Kommunistiska Internationalen samlat in om de polska trotskisterna. Där ingick även de rapporter som PKP hade sänt in före dess upplösning 1938. Som resultat upphörde Bolsjevik-leninist-grupperna i Lwów och andra städer att existera, senare också den i Vilna. Snart kom repressionen också att drabba dem som flytt från de nazi-ockuperade territorierna. Kommunistiska Internationalens rapportörer bidrog till detta – så var fallet för Broniewski, Wat och andra – och det gjorde även angiverier av stalinistiska olyckskamrater bland flyktingarna. Detta öde drabbade också S Golab, den tidigare redaktören för *Co dalej?*, som arresterades i Bialystok.⁵⁷

Till skillnad från stalinisterna hade nazisterna inte tillgång till någon information om individuella trotskister, vilket man hade om en del andra fiendliga grupper, och många lyckades förbli fria. I Generalna Gubernia, det nazi-ockuperade territoriet, började den trotskistiska organisationen byggas upp på nytt efter den inledande chocken. Detta skedde först i Warszawa på våren 1940. Sedan upprättade en grupp i Zagłębie Dabrowskie kontakt med dem, och troligen även grupper i Łódź och några andra orter.⁵⁸ Det verkar som att S Erlich spelade en viktig roll i detta. Vid krigsutbrottet befann sig andra välkända aktivister, Sztokfisch, Lamed och, förmodligen, A Redler, utanför landet, i väst.

I mitten av 1940 dök det i Warszawa upp en underjordisk teoretisk-politisk tidskrift från organisationen *Przegląd Marksistowski* (*Marxistisk tidskrift*), och strax därefter den informativa *Czerwony Sztandar* (*Röd fana*) som riktade sig till en bredare läsekrets.⁵⁹ Båda var duplicerade. *Czerwony Sztandar*, och troligen också *Przegląd Marksistowski*, redigerades av Erlich tillsammans med Ester-Stella Milsztein. Milsztein (född 1909) emigrerade med sina föräldrar till Palestina 1925. Där arresterades hon 1932 för att ha spridit kommunistisk litteratur och för detta deporterades hon tillbaks till Polen.⁶⁰ Av säkerhetsskäl var ingen av tidskrifterna signerad av organisationen, och dess namn återfanns aldrig i någon av artiklarna. Kanske finns de enda spår efter vilka som distribuerade tidskrifterna i en tryckt lista med 57 namn (antingen pseudonymer eller bara initialer) på personer

⁵⁷ Det finns rapporter från sådana personer och från andra som överlevde den stalinistiska repressionen och som mött dem. Anklagelserna om ”trotskism” gällde ibland inbillad sådan, domar slöts som treskodom (Osoboye Sovieshchaniye), vilket medförde högsta straff, åtta år i Gulag. Det fanns fall där rättegången hölls i de ”normala” domstolarna och som gav värre straff, och också fall med fysisk tortyr under förhören. Detta var bakgrunden till Michal Zawadowskis självmord i Lwóws fängelse. Han var ledare för Bolsjevik-leninisterna i Lwów. Efter att ha återupplivats efter sitt första självmordsförsök, förgiftade han sig genom att svälja möjligt bröd.

⁵⁸ Se information från lokalbefolkningen och donationen till tidningsfonden, *Czerwony Sztandar*, nr 2, december 1940, s. 5-7; *Przegląd Marksutowski*, nr 3, augusti 1941, s. 7; ”Na fundusz prasowy wpłynelo”, *Przegląd Marksistowski*, nr 4, september 1940, s. 12. ”Kamrater från B”, nämns också här.

⁵⁹ De första numrens utgivningsdatum är inte känt. *Przegląd Marksistowski*, nr 4, det första i registret, är daterat september 1940, *Czerwony Sztandar*, nr 2 är daterat december 1940. (Tack vare Ludwik Hass’ välvilja, innehåller Socialist Platform Archive fotokopior av varje tidningsnummer som överlevt. Red.s not)

⁶⁰ ”Hail Warsaw Ghetto Fighters”, *Workers Vanguard*, nr 452, 6 maj 1988, s. 5; H Mendel, op cit, s. 227.

som i september 1941 hade betalat – vissa flera gånger – en summa pengar till tidningsfonden. Vissa belopp kom från insamlingar bland läsarna. Donationerna noterades som insamlade i centrala Warszawa, Zaglebie Dabrowskie, L (Lódz?) samt en plats som helt kort betecknades ”B”.

Den 23 augusti 1940, bara två dagar efter att Trotskij avlidit i Mexiko, publicerades ett uttalande. Dess inledning löd: ”Leo Trotskij är död. Ledaren och organisatören i den stora Oktober-revolutionen har mördats av dess dödgrävares förrädiska hand på årsdagen [nästan –LH] av Stalin-nazi-pakten.” I sammanfattningen talade man om en tid när ”det sovjetiska proletariatet ska komma att kasta av sig det stalinistiska oket, och i Europa det segerrika proletariats fana ska resas – då ska arbetarklassen flytta Leo Trotskijs kvarlevor från dess isolerade mexikanska viloplats och begrava dem intill Lenin, som han arbetade och kämpade tillsammans med.”⁶¹

Svårigheterna i att rekonstruera den trotskistiska organisationen i Generalna Gubernia låg inte bara i att övervinna problem av teknisk och psykologisk natur, som tvånget att arbeta under en aldrig tidigare upplevd terror medförde, utan också i att samtidigt klargöra de viktigaste uppgifterna för den politiska aktiviteten i den fundamentalt förändrade nationella och internationella situationen.

Kriget ställde den trotskistiska rörelsen inför oförutsedda och fundamentala frågor, både i Polen och internationellt. En av frågorna var huruvida Stalin-Hitler-pakten, och den förres territoriella erövringar, kullkastade Fjärde Internationalens grundläggande principer (och tidigare trotskistiska formuleringar) om det ovillkorliga försvaret av Sovjetunionen och om revolutionär defaitism – formulerad under Första världskriget av bolsjevikpartiet – i andra länder som deltar i kriget. Detta innebar att i dessa länder kämpa för en socialistisk revolution även om det resulterade i ett militärt nederlag för det egna landet. I den konkreta situationen 1940-41 uppstod dilemmat av att antingen acceptera principen av försvaret av Sovjetunionen, och i så fall ge upp defaitismen i dess allierade stater (då nazistiska Tyskland), eller istället, ställda inför Sovjetunionens allt värre degenerering (pakten med Hitler var ett uttryck för detta), även applicera principen om defaitism där. Även om detta komplexa problem var av ganska teoretisk art för den svaga polska organisationen så fanns det praktiska problemet om huruvida den mest brännande uppgiften i det aktuella kriget skulle vara de fascistiska ländernas nederlag och likvideringen av fascismen i hela världen, och i att så fall förvisa den socialistiska revolutionen till efter kriget. Att anta ett sådant alternativ betydde ”klassfred” med de icke-fascistiska delarna av bourgeoisien och småborgerskapet, och som resultat politiska allianser som även inkluderade de ”socialpatriotiska” socialdemokratiska partierna.

Alla dessa frågor och tvivel, som till stor del orsakats av den tysk-sovjetiska pakten och dess praktiska konsekvenser, upptog tankarna inom alla Fjärde Internationalens nationella sektioner och deras ledande organ. En tredjedel av sektionen i USA och majoriteten av medlemmarna i Internationella Sekretariatet lämnade Internationalen på grund av åsiktsskillnader i dessa frågor.

Trotskij uttalade sig i dessa tvistefrågor åtskilliga gånger. I en artikel från den 25 september 1939 höll han orubbligt fast vid principen om ovillkorligt försvar av Sovjetunionen, och underströk att: ”Försvaret av Sovjetunionen betyder på inget vis ett närmande till kremlbyråkratin, ett accepterande av dess politik, eller en försoning med dess allierades politik. ... Att avsvärja sig defaitism i förhållande till det imperialistiska läger SSSR idag ansluter sig till eller kan ansluta sig till i morgon är att skuffa fiendelägrs arbetare över till deras regering”, vilket kommer att leda till att man avsägar sig den socialistiska revolutionen och dömer Sovjetunionen ”till slutgiltigt sönderfall och undergång”.⁶²

Tre veckor senare förklarade han att ”i alla imperialistiska länder, oberoende av om de är allierade med SSSR eller befinner sig i dess fiendeläger, måste de proletära partierna under kriget utveckla klasskampen med målsättningen att gripa makten. På samma gång får inte proletariatet i de imperialistiska länderna förlora försvaret av SSSR (eller de koloniala revolutionerna) ur sikte och det

⁶¹ ”Fragmenty odezwy”, *Przeglad Marksúowski*, nr 4, september 1940, s. 11; *Przeglad Marksistowski*, nr 8, augusti 1941.

⁶² LD Trotskij, ”Sovjetunionen i krig”, 25 september 1939, ingår i [Till marxismens försvar](#).

måste, när det är absolut nödvändigt, tillgripa de mest beslutsamma handlingar, t.ex. strejker, sabotageaktioner etc.”. Trotskij konkretiserade dessa allmänna ståndpunkter med exempel för de mest drastiska eventualiteter: ”Om England och Frankrike i morgon hotar Leningrad eller Moskva, borde de engelska och franska arbetarna vidta de mest beslutsamma åtgärder för att hindra sändandet av soldater och militära förnödenheter. Om Hitler genom situationens logik ser sig själv tvingad att sända Stalin militära förnödenheter, skulle de tyska arbetarna tvärtom inte ha någon anledning att i detta konkreta fall tillgripa strejker och sabotage.”

Den extraordinära konferens, kallad Kriskonferensen, som Fjärde Internationalen höll i New York den 26 maj 1940 – då redan Danmark, Norge, Holland, Luxemburg och Belgien hade ockuperats av Tredje Riket, och då brittiska trupper börjat evakuera Dunkirk – ställde sig bakom Trotskij's *Manifest*, där den position som han intagit i artiklar i slutet av föregående år ytterligare utvecklades.⁶³

Några få månader senare, i augusti 1942, när det tysk-sovjetiska kriget redan var igång, Frankrike hade lidit under den tyska klacken i mer än ett år och Storbritannien, under hot av nazistisk invasion, hade allierat sig med Sovjetunionen, antog Fjärde Internationalens exekutivkommitté ett dokument som klargjorde rörelsens taktik i den förändrade internationella situationen. Man deklarerade: ”Vi fortsätter den revolutionära kampen, även i det ’demokratiska’ lägret. Att stödja de imperialistiska herrarna i England och USA skulle innebära att hjälpa Hitler att behålla sitt grepp över de tyska arbetarna.” Dokumentet uppmanade de tyska arbetarna till att, med vapen och utrustning, gå över till Röda Arméns sida och att de tyska arbetarna och bönderna och de folk i Europa som förslavats av fascismen ”på varje möjligt sätt paralyserar den tyska militarismens frammarsch! Ni kommer härigenom inte bara att försvara Sovjetunionen, utan också förbereda er egen befrielse. Inte den ’befrielse’ som Churchill eller Roosevelt har i beredskap för er, utan er egen, genom vilken ni kommer att bli förmögna, som fria människor, att bygga en ny värld.”⁶⁴

Från det ögonblick då det polsk-tyska kriget bröt ut blev de polska trotskisterna avskurna från den internationella miljön. De var därför okunniga om de av Trotskij's artiklar som publicerades efter den 1 september 1939, och även om dokumenten från Internationalen. Genom ett brev från utlandet, som nådde dem i början av 1940, upptäckte de att ”Trotskij fördömer de stalinistiska metoderna, men anser ändå att försvaret av Sovjetunionen är en plikt”. Förutom detta brev nåddes de bara av allmänna nyheter om hans energiska aktivitet.⁶⁵ Denna situation tvingade dem till självständigt tänkande om principer och taktik i tider av krig.

Detta blev ämne för diskussioner i *Przeglad Marksistowski* från september 1940. Deltagarna, även om med olika betoning, höll alla med om att revolutionär defaitism i dess klassiska form (”krig mot kriget”) i nuläget skulle tillämpas i de fascistiska länderna och deras satteliter. Men i andra länder som deltog i kriget skulle uppgiften för arbetarpartiet vara att omvandla det imperialistiska kriget till ett ”jakobinskt” krig. Det innebar att folket, medan det försvarade ”sin rätt till politisk existens och sina vinningar mot den reaktionära invasionen, skulle ta makten. Kampen mot och segern över den inhemska fienden öppnar vägen för att krossa den externa fienden.”

Denna ståndpunkt presenterades i lättillgänglig form i 1:a Maj-appellen 1941. Som sammanfattning deklarerade man: ”Vi ska inte vila i kampen mot den fascistiska ockupanten och den lokala bourgeoisie förrän segern är vunnen. Ner med det imperialistiska kriget! Länge leve inbördeskriget mot bourgeoisie! Länge leve det revolutionära kriget mot Hitler! Ner med kapitalismen! Länge leve den oberoende Polska Sovjetrepubliken! Länge leve Europas och världens förenade socialistiska republiker!”⁶⁶ De polska trotskisterna hade således redan under Stalin-Hitler-paktens dagar lyckats

⁶³ LD Trotskij, ”Igen och återigen om SSSR:s natur”, 18 oktober 1939, i [Till marxismens försvar](#); samt [Fjärde internationalens manifest om det imperialistiska kriget och den proletära världsrevolutionen](#)

⁶⁴ ”For the Defense of the Soviet Union”, augusti 1941, *Fourth International*, Volym 2, nr 8, oktober 1941, s. 230-31.

⁶⁵ ”Wielki oskarzyciel”, *Przeglad Marksistowski*, nr 8, augusti 1941.

⁶⁶ ”Dwie wojny – dwie taktyki”, *Przeglad Marksistowski*, nro 4, september 1940, s. 7; ”Pierwszy maja 1941r”; *Przeglad Marksistowski*, april-maj 1941, s. 2.

komma fram till samma taktiska linje som senare fördes fram i Fjärde Internationalens dokument i augusti 1941.

Samtidigt demonstrerade de polska trotskisterna deras negativa inställning till Sikorskis regering⁶⁷ i sina publikationer. De påpekade att i regeringen ”sitter på höga poster, under protektorat⁶⁸ och under beskyddande vingar av det engelska imperiet, de som direkt är ansvariga för katastrofen i september, representanter för kapitalister och godsägare, vars fascistiska illdåd internt och förrädiska politik externt, har lett till en katastrof”. Inom landet är denna regering avsedd att ”utgöra ett slags alibi för bourgeoisens nuvarande missdåd, dess reserv och försäkring mot möjliga förändringar i framtiden”. Därför fördömde *Czerwony Sztandar* det faktum att ”i denna koncentration av polsk bourgeoisie och reaktion både Endecja⁶⁹, OZON⁷⁰, Polska Socialistpartiet och Stronniectwo Ludowe (Bondepartiet) deltar”, och publikationer som står den senare nära ”gör ständigt reklam för denna regering, som är beroende av Churchills välvilja, och underställd hans direktiv”.⁷¹

I den extremt svåra frågan – speciellt efter den 17 september 1939 – om inställningen till Sovjetunionen, deklarerade *Przegląd Marksistowski* i slutet av 1941 att ”vi förväntar oss inte någon frälsning från öster, där termidor-byråkratin härskar.” I dess 1:a Maj-appell utvecklades detta ytterligare: ”Vi önskar inte stalinistisk ’frihet’, vi vill inte bli en del av nuvarande Sovjetunionen, som är ett fängelse för dess nationer och ett koncentrationsläger för revolutionärer. Vi slåss för ett oberoende sovjetiskt Polen, som av fri vilja ska inta sin rättmätiga plats i den stora familjen av Europas Förenade Socialistiska Republiker.” Detta var inte ett trick för att vinna popularitet. Intill appellen fanns en deklaration som man inte kunde vänta sig någon bredare acceptans för: ”när klockan klämtar för krig mellan Tyskland och Sovjetunionen, ska arbetare och bönder i Polen stå skuldra vid skuldra med de i Sovjet. Ty folket i Sovjetunionen är inte bara Stalin och hans bödlar... och tills det gemensamma ägandet i Sovjetunionen har raserats är det fortfarande en arbetarstat, och dess försvar en elementär plikt för varje medveten arbetare.” När klockan klämtade i juni 1941, skrev *Przegląd Marksistowski*: ”Kriget mellan Sovjetunionen och Hitler – det är vårt krig.”⁷²

I frågor om arbetarrörelsens politiska linje, gav sig *Przegląd Marksistowski* in i en principiell, om än ibland kortfattad, polemik med PSP:s emigranttidningar, den inhemska WRN, de polska socialisterna och Bund, men ägnade sällan någon uppmärksamhet åt publikationer som inte hade arbetarinriktning.

Gradvis avtog emellertid de polska trotskisternas aktivitet. Juli-numret 1941 av *Czerwony Sztandar* verkar ha varit det sista. Denna tidskrift utgjorde en verkligt intellektuell bedrift – speciellt om beaktar de villkor som den producerades under – och *Przegląd Marksistowski*s sista nummer var troligen det i september 1941. Det var på 50 sidor och helt ägnat åt Trotskijs roll inom arbetarrörelsen och hans politiska uppfattningar. Efter dessa dök inget upp. Föreningen om en oundviklig anstormande Endlösning (den slutliga lösningen) riktade förmodligen de i Warszawas getto fångna trotskisternas uppmärksamhet mot det desperata kollektiva självförsvarets former, och lämnade inte plats för någon långvarig organisatorisk och politisk aktivitet. Szlome Erlich var en av många som försvann i gettot.

Bland dem som inte hotades av samma öde fanns några trotskister som gick in i organisationer som med framgång kämpade mot ockupationsmakten, och också – enligt dem – strävade efter ett socialistiskt återuppbygge av samhället. Till exempel hade Zuzanna Plosarek, som i början av 1939 arresterades i huvudstaden under en polisråd för att ”likvidera” trotskisterna, varit med i ”biulety-

⁶⁷ Wladyslaw Sikorski (1881-1943) var en berömd soldat som blev premiärminister 1922. Förbjuden att bedriva politisk verksamhet efter 1926 av Pilsudski. 1939 blev han premiärminister i exilregeringen i London. [Red.s not]

⁶⁸ Här avses den tyska regeringen, eftersom Polen då hade blivit en koloni till nazistiska Tyskland. [Red.s not]

⁶⁹ Endecja (Nationaldemokraterna) var en betydande konservativ politisk kraft i Polen före kriget. [Red.s not]

⁷⁰ OZON (Samling för Nationell Enhet) avlöste BBWR som den viktigaste regeringsstödjande kraften. [Red.s not]

⁷¹ ”Sprawa polska a rewolucja miedzynarodowa”, *Przegląd Marksistowski*, nr 6, februari-mars 1941, s. 2; ”Czy PPS wystąpi z ’rzadu’ Sikorskiego?” *Czerwony Sztandar*, nr 2, december 1940, s. 6.

⁷² ”Tierwszy maja 1941”, *Przegląd Marksistowski*, nr 7, april-maj 1941, s. 2; ”Nasza wojna”; *Czerwony Sztandar*, nr 6, juli 1941, s. 6.

nowcy"-gruppen (rester från PKP), medan Jerzy Wedrychowski hittat vägen till Polska Arbetarpartiet (det reformerade stalinistpartiet), och Witold Wudel, som trotskist ojämförligt mer aktiv än de tidigare nämnda, anslutit sig till Organisationen för Polska Socialister, senare RPPS.⁷³ I provinserna blev trotskisterna mer och mer isolerade, och döden tunnade ut deras krets. Vissa av dem önskade att deras politiska förtid skulle glömmas och engagerade sig i diverse andra politiska grupperingar. Andra dömdes till politisk passivitet eller, likt Kazimierz Badowski i Krakow hädanefter bara var platoniskt lojala med organisationen och endast avslöjade sina ståndpunkter för ett fåtal särskilt pålitliga vänner. Sådana personer kunde man finna även i de mest avlägsna regioner i Sovjetunionen, dit ödet fört dem. Efter att Polen befriats från den nazistiska ockupationen tillät inte den politiska situationen i Polen resterande trotskister att ens tänka tanken på att återupprätta någon organisation.

Översättning: B. Svensson

⁷³ RPPS (Arbetarnas Polska Socialistparti) var den starkaste av de icke-stalinistiska vänstergrupperna som samordnades inom NKL (Folkets Överkommitté). RPPS anklagades, tillsammans med andra vänstergrupper, av stalinisterna för "trotskism", och efter 1945 upplöstes det i det stalinistiska Polska Förenade Arbetarpartiet (PUWP).